

सम्यक शिक्षा

भाग २

सम्येक शिक्षा प्रचारको लागि भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई निर्देशन दिईरहनु भएको दृश्य ।

लेखक तथा प्रकाशक :

भिक्षु अश्वघोष

Downloaded from <http://dhamma.digital>

सम्यक शिक्षा

भिक्षु अश्वघोष
संघाराम
ढल्को, क्षेत्रपाटी
काठमाडौं

प्रकाशक :

भिक्षु अश्वघोष

संघाराम

ढल्को, काठमाडौं

फोन नं. २५५९६०

प्रथम संस्करण : १०००

बुद्ध सम्बत् : २५४१

नेपाल सम्बत् : १११७

इस्वी सम्बत् : १९९७

बिक्रम सम्बत् : २०५४

Dhamma.Digital

मूल्य ५/-

मुद्रक :

न्यू नेपाल प्रेस

अफिस :

शुक्रपथ, न्यूरोड, काठमाडौं

फोन : २२१०३२

फ्याक्स : (९७७-१) २२५४५०

प्रेस :

नक्साल, नागपोखरी

काठमाडौं

फोन : ४२१४५०, ४१४७५३

मेरो आफ्नै कुरा

यस पुस्तकको नाम सम्यक शिक्षा “भाग २” राखिदिएँ । यही पुस्तकको “भाग १” दिवंगत वकिल रामगोपाल रंजितको पुण्य स्मृतिमा श्रीमती वेखामाया रंजित तथा बहाँका परिवारले दुईवर्ष पहिले छापेर निःशुल्क वितरण गर्नुभएको थियो ।

यो सम्यक शिक्षा “भाग २” म आफैले नै प्रकाशित गर्न लागेको छु । हुनत, मसंग पैसा बढी भएर यस पुस्तक छान्न लागेको होइन । गुंला महिनामा धर्म देशना गरे बापत प्राप्त भएको दक्षिणा र अष्ट परिष्कार बेचेर प्राप्त भएको रकम सदुपयोग होस् भन्ने आशाले प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशन गरेको हुँ । किनभने अष्ट परिष्कार बेचेर प्राप्त भएको रकमलाई म आफैले उपभोग गर्दा पचाउन सक्दैन कि भन्ने आशंकाले पनि यस रकमले पुस्तक छान्ने इच्छा गरेको हुँ ।

यस पुस्तक धारावाहिक रूपमा लेखिएको नभएर विभिन्न शिर्षकहरूमा छुट्टाछुट्टै लेखिएको रचनाहरूको संग्रह मात्र हो । दृष्टि, जन आस्था र बुद्धवार साप्ताहिक आदि पत्रिकाहरूमा छापिएका यी रचनाहरूलाई धेरै जसो पाठकवर्गहरूले मन पराइदिनुभएको कुरा सुन्नमा आयो । यसरी यी पत्रिकाहरूका सम्पादक झण्डलले मेरा रचनाहरू छापी जनमानसमा पुऱ्याईदिनु भएकोले उहाँहरूलाई मेरो तर्फबाट धन्यवाद दिवैछु । मैले पढेका पालि साहित्य र अन्य बाहिरी विषयका पुस्तकहरूको अध्ययनको आधारमा मैले बुझे अनुसार मेरा केही अनुभवहरू पनि मिलाएर लेखिएका रचनाहरूको संग्रहको रूपमा यस पुस्तक प्रकाशित भएको छ ।

हाल धर्मकीर्ति विहारको तर्फबाट धेरैजसो सैद्धान्तिक र पूजापाठ सम्बन्धी पुस्तकहरू मात्र छाप्ट थालियो । ब्यवहारिक र ज्ञानवर्धक पुस्तकहरूको प्रकाशनमा कमी आएको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण प्रकाशकहरू (दाताहरू) लाई पूजा पाठ सम्बन्धी पुस्तक बढी मनपर्दो रहेछ । त्यसैले मलाई दानको रूपमा प्राप्त भएको ५,१० (पाँच दश) रुपियाँ जम्मा गरेर पुस्तक छान्ने जमर्को गरें । तपाईंहरूलाई यस पुस्तकले केही ज्ञान दिन सके मलाई यसैमा खुशी र सन्तुष्टी अनुभव हुनेछ ।

विषय-सूची

१.	सम्यकदृष्टि र विवेक बुद्धि	१
२.	मध्यम मार्ग	५
३.	बुद्धकालको अटेरी भिक्षु	९
४.	... चित्त पनि शुद्ध हुनुपर्छ	१३
५.	अपराधीहरू समाप्त गर्ने उपाय	१६
६.	रक्सीको चमत्कार	१९
७.	धर्म भनेको के हो ?	२२
८.	योग्य व्यक्तिको पूजा गरौं	२५
९.	आफ्नो गाउँ आफैं बन्यो	२८
१०.	संस्कार बदल्न सके मात्र जीवन सुध्निन्छ	३१
११.	जोशमा होश गुम्दा	३४
१२.	अनुशासन र संयम बारे बुद्धको शिक्षा	३७
१३.	विद्वान पनि पतन हुने गर्छ	४०
१४.	भिक्षु जीवनको सिद्धान्त र व्यवहार	४४
१५.	आर्यमौन	४७
१६.	बुढी आमाको अनुभव	५०
१७.	बुद्धको शिक्षा दिने शैली	५२
१८.	भगवान बुद्धको सांस्कृतिक क्रान्ति	५५
१९.	गल्टी महसुस गर्ने कि नगर्ने ?	५८
२०.	कडा रोग, सजिलो उपचार	६१

सम्यकदृष्टि र विवेक बुद्धि

सम्यकदृष्टि र विवेकबुद्धि यी दुईवटा गुणहरू मानव जीवन उज्वल पार्न र सुधार्न अथवा शान्तपूर्वक जीविका चलाउनको लागि नभई नहुने गुणहरू हुन् । बुद्धको शिक्षामध्ये यी दुईवटा धेरै मूल्यवान छन् । सम्यकदृष्टि र विवेकबुद्धि अमूल्य भए पनि साधारण जनजीवनमा छोडौं बुद्धिजीवि र शिक्षित वर्गमा, धार्मिक समाजमा र राजनीतिक क्षेत्रमा समेत व्यवहारमा प्रयोग भएको देखिदैन । आज विश्वमा अशान्तिको वातावरण फैलिरहेको मुख्य कारण उपर्युक्त दुई कुराको अभाव हुनु नै हो ।

शिक्षात्मक लेख लेख्नको लागि “बुधवार” “जनआस्था र दृष्टि” साप्ताहिकका सम्पादकहरूले अनुरोध गर्नुभएकोले यो विषय चुनेर यहाँ केही कुरा लेख्न लागिरहेछु । म पनि उपदेश दिने पेशामा लागिरहेका मान्छे हुँ । बेतलवी पेशामा तर यथाश्रद्धादानको भरमा । तर यस पंक्तिका लेखकमा पनि संघै सम्यकदृष्टि र विवेक बुद्धि छ भन्न सकिँदैन ।

अब यहाँ मैले बुझे अनुसार सम्यकदृष्टि र विवेकबुद्धिबारे बताउने प्रयत्न गर्दछु । सम्यकदृष्टिको संक्षिप्त अर्थ हो— जुनसुकै कुरामा पनि गलत तरिकाबाट अर्थ नसम्झी ठीक तरिकामा बुझिलिनु, गलत कहानी भएको खण्डमा कलह उत्पन्न हुन्छ अनि अशान्ति । सम्यकदृष्टि भएको व्यक्तिले राम्रोसंग विचार नगरीकन तुरुन्तै विश्वास गर्दैन । सही ढंगले बुझिन्छ । जस्तै वैज्ञानिकले आफूले अनुभव नगरीकन सुनेको भरमा विश्वास गर्दैन । सम्यकदृष्टिको सहयोगी एकजना मित्र छ त्यो हो विवेकबुद्धि । स्वच्छ र स्वतन्त्र चिन्तन भएन भने सम्यकदृष्टि हुन गाह्रो होला । यी दुई साथी नड र मासु जस्तै घनिष्ट भएका साथी हुन । कहिले कहिले समाजमा बसेर अनुभव गर्दाखेरी सम्यकदृष्टि नभए पनि विवेकबुद्धिले काम दिइरहेको देखिन्छ । यो कुरा सम्झाई दिनको लागि केही घटनात्मक कथा प्रस्तुत गर्छु ।

पहिले पहिलेको कुरा हो । वाराणसी देशमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरिरहेका थिए । त्यस वखत राजाको तलवार असल छ छैन भन्ने जाँचन एक जना ब्राह्मण मन्त्री थिए । नकर्मीहरूले तलवार बनाई राजाकहाँ ल्याउँदाखेरि त्यही ब्राह्मण मन्त्रीले नाकले सुंघेर असल छ छैन परीक्षा गर्दा रहेछ । जसले उसलाई घूस दिइराखेको हुन्छ उसको तलवार नराम्रो भए पनि सुंघेर एकदम असल भनीदिने चलन थियो । घूस नदिनेहरूको जतिसुकै असल भए पनि सुंघेर नाक खुम्चाई ठीक छैन भनीदिन्थ्यो ।

एकजना तलवार बनाउनेमा एक सिपालु शिल्पकारले त्यो अन्यायी ब्राह्मण मन्त्रीको नाकै नकाटीकन कहाँ छोड्छु भनेर विचार गरीकन तलवार बनाएर पालिसमा खुर्सानीको धुलो मिसाएर दरवारमा ल्यायो ।

राजाले ब्राह्मणलाई आज्ञा गर्नुभयो— यो तलवार असली हो कि होइन जाँज्नु पन्थो । उसले त जाँच्ने बहाना गरि तलवार समातेर धारमाथि पारी नाक नजीक लगेर सुंघेको त खुर्सानीले हाच्छिउँआयो । अनि उसको नाक काटी तल भुईँमा खस्यो । राजालाई माया लागेर बैद्य बोलाएर औषधि गराउनु भयो र नाकजस्तै लाखबाट नक्कली नाक बनाई राखीदिनु भयो ।

राजाको छोरो थिएन । छोरी राजकुमारी एकजनामात्र थिइन् । भाञ्जा एकजना पाली राखेको थियो । दुबै जना दरबार मै राखी पालीराखेको थिए । संगै बस्दा बस्दै दुईजनाबीच प्रेम भयो ।

राजाले मन्त्रीहरू बोलाएर सल्लाह गर्नुभयो— मेरो राज्यको उत्तराधीकारी मेरो भाञ्जा नै हो । त्यसैले राजकुमारी पनि भाञ्जालाई नै विवाह गरीदिन्छु हुन्न ? मन्त्रीहरूले भने— महाराज राम्रो हुँदैन । लोक अपवाद आउँछ । दुई जनालाई अलगगै राख्नु पन्थो । भाञ्जालाई अगल दरवार बनाएर अलग राखीदियो ।

दुबै जनाको प्रेम बन्धनले गर्दा मानसिक रोग हुन थाल्यो । राजकुमार उपाय खोज्दै थियो के गरि राजकुमारीलाई राजदरबारबाट

बाहिर निकालने । त्यसताका दशा हरण गर्ने ज्योतिषिनी महिला एउटी थिइन् । राजकुमार ती ज्योतिषिनी कहाँ गएर एक हजार रूपैयाँ हातमा राखी जसरी भए पनि राजकुमारीलाई राजदरबारबाट बाहिर ल्याउन पन्थो । पछि अरू पनि पैसा दिन्छु ।

ज्योतिषिनी सरासर राजाकहाँ गइन् र भनिन्— महाराज राजकुमारीको दशा राम्रो छैन । छिट्टै मर्ने ग्रह छ । त्यसैले दशा राम्रो पार्न औंसीको आधी रातमा राजकुमारीलाई मसानघाटमा लगी मुर्दामाथि खाट राखी सुताएर सयवटा घडा पानीले नुहाएपछि दशा हरण हुन्छ । राजाले ज्योतिषिनीको कुरामा सहमति जनाए ।

ज्योतिषिनीले राजकुमारीलाई जम्मै रहस्य सुनाइन् । राजकुमारलाई पनि सुनाइन र उनी मसानघाटमा गएर मरेका जस्तै गरि सुतीरहने । अनि खुर्सानी धुलो लिएर बस्ने । राजकुमारी खाटमा सुत्ने बेलामा खुर्सानी धुलो सुंघेर हाच्छिउँ गर्ने । सिपीहरूलाई यस्तोघटना हुनेसूचना दिएर अलि टाढा बस्ने र मुर्दा उठेर आउन सक्छ । पहिले जसलाई समातिन्छ उसलाई खाइ दिन्छ । त्यसैले भागेर जाने ।

योजना अनुसार काम पुरा भयो । राजकुमारले तेस्तै गरे । सबै भागा भाग भयो । राजकुमारी लिएर राजकुमार पनि आफ्नो दरबारमा गए ।

यो कुरा जम्मै ज्योतिषिनीले राजालाई सुनाइन् । राजाले नरिसाई “घ्यू कहाँ पोखियो थालैमा” ठीकै भयो । मैले भाञ्जा पाली राखेको पनि मेरी छोरी दिनेमनसायले हो । पछि भाञ्जालाई राज्य अर्पण गरि दिनु भयो । राजकुमारी बडामहारानी बनीन् । उनी दुबै जना दुध र पानी जस्तै मिलेर बसे ।

तलवार जाँच्ने ब्राह्मण त्यही सेवारत थिए । एकदिन खूब गर्मी चर्कने बेलामा घाममा बसी काम गर्नु पन्थो । गर्मीले गर्दा ब्राह्मणकोनक्कली नाक लाख परलेर खस्यो । ब्राह्मण लाजले निहुरेर बस्यो ।

राजाले आज्ञा भयो— ब्राह्मण आचार्य शोक नगर्नु । आ-आफ्नो कर्म भोग हो । हाच्छिऊँ आउने एक जनालाई लाभ हुन्छ, कसैलाई अलाभ हुन्छ । मलाई हाच्छिऊँ आउँदाखेरि राजा मामाको छोरी बिहे गर्न पायो । तिमीलाई हाच्छिऊँ आउँदाखेरि नाकै भाच्चिएर खस्यो ।

यो कथाले के शिक्षा दिन्छ भने— घूस खाने बानी भयो भने नाकै खत्म हुन्छ । यो कथाबाट सिक्नुपर्ने अर्को शिक्षा के भने छोरीलाई मनपर्ने लोग्नेसित छुट्याउनु हुँदैन । जातपातको भेदभाव छुट्याउनु हुँदैन । जातपातको भेदभाव नराखी छोरीको मनपर्नेसित बिहे गरि दिनुपर्छ । अरूलाई दिनु हुँदैन । राजामा विवेकबुद्धि भएकोले आफ्नी छोरीको इच्छा पूरा गरिदिनु भयो । जीवनमा शान्ति भयो । राजकुमारले कस्तो छल रचना गरि राजकुमारीलाई लगे तापनि राजाले बदला लिनु भएन । मन्त्रीहरूको दृष्टि सम्यक दृष्टि भएन र विवेक बुद्धि पनि थिएन ।

मध्यम मार्ग

स्वयम्भू ज्ञानमाला भजन खलःको आयोजनामा श्रीःघः विहारमा एउटा धार्मिक समारोहभएको थियो । उक्त अवसरमा अष्टपरिष्कार भिक्षुहरूलाई दैनिक उपभोगको लागि आवश्यक आठ वस्तुहरू भिक्षु संघलाई दान दिने कार्यक्रम थियो । संघलाई दान दिने कार्यक्रमभन्दा पहिले तत्कालीन अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका अध्यक्ष भिक्षुअनिरुद्ध महास्थविरले भन्नुभएको थियो— “भगवान बुद्धले व्यक्तिलाई भन्दा संघलाई धेरै महत्व दिनुभएको थियो । व्यक्तिगत सम्पत्तिलाई भन्दा सामूहिक सम्पत्तिलाई महत्व दिनुभएको थियो । भिक्षु संघको नियम साम्यवादसंग धेरै मिल्दो जुल्दो छ । कम्युनिष्ट सिद्धान्त, बुद्धले स्थापना गर्नुभएको भिक्षु संघको नियमबाट नै उदय भएको हो ।

उहाँको भनाईको तात्पर्य के हो त्यसबारे म यहाँ स्पष्ट पार्न चाहन्छु । बुद्ध धर्मलाई स्वतन्त्र चिन्तन र स्वच्छ विचारले सोचन सके मात्र बुझ्न सकिन्छ । परम्परागत र पुरानो साम्प्रदायिक संस्कारले होइन । यसलाई बुझेर पनि व्यवहारमा उतार्नु झन् गाह्रो छ ।

तत्कालीन समाजलाई व्यक्तिगत सम्पत्तिभन्दा सामूहिक सम्पत्तिको महत्वबोध गराउनु सजिलो काम थिएन । अतः वहाँले भिक्षु संघ स्थापना गरि भिक्षु संघमा सामूहिक जीवन लागू गरेर अनुभव गर्नुभयो । त्यसपछि गृहस्थी समाजले पनि आदर्श लिन्छ कि भन्ने आशा राखी साम्यवादी भिक्षु संघको स्थापना गर्नुभयो ।

भगवान बुद्धले सर्वप्रथम भिक्षु संघलाई निर्देशन दिनुभएको थियो । दुईवटा अति मार्गलाई छोड्नुपर्दछ । एउटा अति मार्ग हो— सुखी, विलासीतामय जीवन बिताउनु । अर्थात् आँखाले रूप हेरी, कानलेशब्द सुनी, नाकले गन्ध सुँधी, जिब्रोले रस स्वाद गरि, शरीरले स्पर्श गरि आशक्त हुनु, पल्किनु मोहति हुनु आदि । यी पाँच भौतिक सुखमा

आशक्त भई विलासीतामय जीवन बिताइरहनु नै अति मार्ग अथवा एक प्रकारको अन्त हो ।

अर्को अति मार्ग शरीरलाई आवश्यक पर्ने जति खाना पनि नखाई अस्वाभाविक तपस्या गरि शरीरलाई दुःख दिइरहनु र अन्धविश्वासी जीवन यापन गर्नु दोस्रो अन्त हो । आर्थिक र सामाजिक दृष्टिकोणले हेर्ने हो भने तपस्या गर्नु मात्र अति मार्ग होइन । यहाँ अधिकांश जनता आधारभूत आवश्यकतासम्म पनि पूर्ति गर्न असमर्थ भई खाना, लत्ताकपडा, आवास र औषधोपचारको सुविधासम्म पनि नपाई संकटमय जीवन बिताइ रहनु अर्को एक अन्त हो र अति मार्ग हो । यस अवस्थामा जीवन गुजार्न बाध्य भएका जनतालाई हामीले अर्को शब्दमा निपेक्ष गरीबीको रेखामुनि रहेका जनता पनि भन्न सक्छौं । दुई अन्त भनेको नै यी दुई विलासीतामय जीविका गरिरहेका धनी वर्ग र आधारभूत आवश्यकता पनि पूर्ति गर्न नपाएका, निरपेक्ष गरीबको रेखामुनि परेका गरीब वर्ग हुन् । यी दुई अति मार्ग वा हीन मार्गमा नलागी मध्य मार्गको अनुशरण गर्न सकेमा जीवन सुखमय हुन सक्दछ । मध्यम मार्ग भनेको नै आर्य अष्टाङ्गिक मार्गहरू हुन् । जुन यसप्रकार छन्— ठीक दृष्टि, ठीक सोचाई, ठीक बोली, ठीक काम, ठीक जिविका, ठीक परिश्रम, ठीक होश र ठीक एकाग्रता ।

भगवान बुद्धको अर्को निर्देशन हो, बरोबर भेला भई एक आपसमा आत्मालोचना र छलफल गर्ने, बहुमतको कदर गर्ने, चित्त नबुझे संघभित्रै एक आपसमा विचार आदान-प्रदान गर्ने । बाहिर गएर विरोध नगर्ने ।

संघको काम गर्दाखेरि पहिले एक जनाले प्रस्ताव राख्नुपर्दछ । प्रस्तावको विषयमा केही भन्नु छ भने बोल्ने अन्यथा चुप लागेर बस्ने । पछि बाहिर गएर विरोध गर्न नपाइने । कुनै भिक्षु संघकर्म भेलामा ठीक समयमा उपस्थित भएन भने समय नाघिसकेपछि भित्र पस्न मनाही गरिन्छ । नियम उल्लंघन गर्नेलाई संघबाट बहिष्कार गर्ने नियम छ ।

अब बुद्धको आर्थिक नीतिबारे एक पटक दृष्टि लिऊँ । अति आवश्यक आधारभूत आठवटा वस्तुहरू बाहेक बिछौना, भाँडाकुँडा, खाट

आदि कुनै दाताले दान दिएको खण्डमा त्यो वस्तु व्यक्तिगत हुन सक्दैन, सांघिक हुन्छ अर्थात् सामूहिक हुन्छ । तर यो नियम अहिले सिद्धान्तमा मात्रै सीमित छ । व्यवहारमा लागू भएको देखिदैन ।

अर्को उल्लेखनीय कुरो के छ भने संघमा खाना, लगाउने कपडा, बस्ने ठाउँ र औषधोपचारको आवश्यकताहरू पूर्ति हुनु अत्यावश्यक छ अन्यथा भिक्षुरूपको जीवन नैतिकवान हुन सक्दैन भनी बुद्धले भन्नुभएको थियो । बुद्ध धर्म सिंगै आध्यात्मिकवाद होइन र सिंगै भौतिकवाद पनि होइन । सारांशमा यही बुझिन्छ कि अति धनी जीवन र अति गरीब जीवन दुवैबो अन्त छोडी मध्यम वर्गको जीवन अपनाउनु राम्रो हो ।

आज संसारमा अशान्ति र तनाव बढिरहनाको मुख्य कारण धनी वर्ग र गरीब वर्गबीच देखापरेका आर्थिक असमानताले गर्दा उब्जिएको असन्तुलित जीवनस्तर हो । धनी र गरीब दुई वर्ग रहञ्जेलसम्म शान्ति स्थापना हुन सम्भव छैन ।

गौतम बुद्धले भन्नुभएको छ— धनी वर्ग र गरीब वर्ग दुवैको निर्वाण सुख पाउनु गान्हो छ, किनभने धनी वर्गलाई विलासीतामय अर्थात् सुख सुविधायुक्त जीवन प्रिय हुन्छ र मानिस त्यसैमा आशक्त भइरहन्छ । पैसाद्वारा पैसा तान्नुमा व्यस्त भइरहन्छ । जति भए पनि नपुग्ने तृष्णाबाट मुक्त हुन सक्दैन । पैसा कमाउनु र घर बनाउनु तृष्णा होइन तर आवश्यकताभन्दा बढी पैसा कमाउनु र रातारात करोडति बन्ने इच्छा राख्नु तृष्णा हो । कमाएको धन सदुपयोग नगर्नु तृष्णा हो । पैसा धेरै भएकोले पीर र चिन्ता भइरहन्छ । गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो— पैसा सदुपयोग भएन भने त्यो धन सरकारले जफत गर्न सक्दछ, चोरले चोरेर लान सक्दछ, आगो लागी नष्ट हुन सक्दछ र बाढीले बगाउन सक्दछ । यो धनी वर्गको विषयलाई छाडी अब गरीब वर्गतिर पनि एक पटक विचार गरौं ।

“जिघच्छा परमा रोगा” अर्थात् भोक लाग्नु जस्तो ठूलो रोग अर्को छैन । गौतम बुद्धले यस्तो आज्ञा गर्नुभएको आफ्नो अनुभवले र प्राणी

मात्रलाई आहार वा खाना नभै नहुनेभएर होला । यो कुराले ज्ञान स्पष्ट थाहा हुन्छ— “सब्बे सत्ता आहारद्वितिका” संसारको प्रमुख प्रश्न के हो भन्ने सोघाइको प्रत्युत्तर दिनुहुँदै बुद्धले भन्नुभएको थियो— “सबै प्राणीहरू आहारमा निर्भर छन् ।” भोकाएको मानिसलाई धर्म र संस्कृतिसंग कुनै मतलब हुँदैन । शरीर बलियो नभई चिन्तन शक्ति बलियो हुँदैन । भोकाएको मानिसले जे पनि अपराध गर्न सक्छ । संस्कृतमा एउटा उक्ति पनि छ— “बुभुक्षितः किम् न करोति पापम्” अर्थात् भोको मानिसले के मात्र पाप नगर्ला । अर्थात् जब मानिस दरिद्र हुन्छ, तब उसलाई खाने र पिउने वस्तुको अभाव हुन्छ । अनि त्यसले चोर्ने काम गर्न थाल्छ । डाँकाजनी, घूस र बेइमान काम गरेर पनि आफ्नो जीविका चलाउनु खोज्दछ । गरीबी र दरिद्रता नै अपराध र भ्रष्टाचारको मूल कारण हो भनेर दीर्घनिकाय चक्रवर्ति सिंहनाद सूत्रमा राम्रोसंग देखाइएको छ ।

बुद्धकालको अटेरी भिक्षु

आजभोलि ध्यान भावनाको निक्कै प्रचार भइरहेको छ । काठमाडौंमा दुइ दुइ वटा ध्यान केन्द्रहरू छन् । भुइजसी बुढानिलकण्ठ पहाडमा विपस्सना ध्यानकेन्द्र छ भने अर्को संखमूल अन्तर्राष्ट्रिय ध्यान केन्द्र ।

चित्तलाई बसमा राख्न ध्यान अभ्यास गर्नुपर्छ भनिन्छ । तर धेरैजसोले ध्यानमा बसेर मनलाई बसमा राखेको देखिँदैन । आफूले आफैँलाई चिन्न पनि ध्यान भावनाको अभ्यास गर्नु आवश्यक छ भनिन्छ । यो सही कुरा हो जस्तो लाग्छ । मलाई स्वयं पनि यस्तो अनुभव भएको छ ।

म कथा भन्ने अर्थात् उपदेश दिने मान्छे । तर आफूमा भएको कमजोरी महसुस हुँदैन रहेछ । मलाई छिट्टै रीस उठ्ने गर्छ । त्यो पनि थाहा हुँदैन । आफूलाई आफैँले चिन्दैन भनेको यही हो । मैले सत्यनारायण गोयन्काको तीन ध्यान शिविरमा भाग लिएँ । त्यहाँ अभ्यास गरेपछि आफू कस्तो मान्छे रहेछु भन्ने थाहा हुन सक्यो । अब रिस उठ्दा तुरून्तै थाहा हुन थाल्छ । अर्को कुरो अरूले नराम्रो काम र गलति गरेको देख्दा त्यस्तो काम आफूले पनि कहिले काहीं गर्दछु होला भन्ने लाग्दछ । ध्यान अभ्यास गर्नुभन्दा पहिले त्यस्तो महसुस हुँदैनथ्यो । यसको मतलब यो होइन कि ध्यान अभ्यास नगर्ने मान्छेको मन सन्तुलित हुँदैन, चित्त बसमा राख्नै सकिँदैन अथवा अनुशासन कायम गर्न सकिँदैन । ध्यान अभ्यास नगर्ने विद्वान् वर्गमा अनुशासित र मनलाई बसमा राख्न सक्ने क्षमता पनि देखिन्छ ।

बुद्धको शिक्षा अध्ययन गरेर, सुनेर, अरू अरू ज्ञानका पुस्तकहरू पढेर आ-आफ्नो कुसंस्कारलाई त्यागेको पनि देखिन्छ अर्थात् बानी सुधारेको पनि देखिन्छ ।

अब यहाँ एक जना बुद्धकालीन भिक्षुको बारेमा उल्लेख गर्दछु । उनी ध्यानमा खूब मन दिने गर्दथे । तर कर्तव्य पालन-गर्दैन थिए । उनी अनुशासनहीन र अटेरी थिए । ध्यान अभ्यास गर्ने मानिसले जानी राख्नुपर्ने चार पाँचवटा कुरा छन् । ती कुराहरू पूरा नभइकन ध्यानको राम्रोसंग अभ्यास गर्न सकिदैन । ध्यान गरेर मन बसमा राख्न सकिने र नसकिने कुरो अभ्यास गरेर अनुभव गर्नुपर्ने कुरो हो । कसैले भनेर हुने कुरो होइन साथै यो सजिलो कुरो पनि होइन । भन्न त सजिलो छ । तमाखु पिउनेलाई राम्रो थाहा हुन्छ आगोले पोल्छ, तै पनि आगो छोइन्छ ।

गौतम बुद्ध एकचोटि चालिका नाउँको पहाड नजीक एक जंगलमा आराम गर्न जानुभएको थियो । बुद्धको सेवाका लागि मेघिय नामक एकजना भिक्षु पनि संगै गएका थिए । एकदिन ती भिक्षु भोजनपछि अलि टाढा जंगलमा घुम्न गएका रहेछन् । त्यस जंगलमा उनलाई निक्कै आनन्द र रमाइलो लागेको रहेछ । त्यो मेघिय भिक्षुको मनमा लाग्यो मैले बुद्धको सेवा मात्र गर्दछु । केही ज्ञानलाभ गर्न सकेको छैन । तर डाडूले तर कारीको रस थाहा नपाए जस्तै बुद्धिहीन भिक्षुले बुद्धसंग बसेर पनि के को ज्ञान लाभ गर्थे र !

ती भिक्षु बुद्धसमक्ष गएर प्रार्थना गर्न थाले भो भगवान् तपाईं ज्ञानपूर्ण भइसक्नुभएको छ । तपाईंलाई ज्ञानलाभ भइसकेको छ । अरू गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन । म त अज्ञानी, धेरै चर्या पूरा गर्नु बाँकी छ । आज म भोजनपछि एउटा जंगलमा घुम्न गएँ । त्यहाँ मलाई धेरै आनन्दको अनुभव भयो । ध्यान अभ्यासको लागि त्यो ठाउँ पायक परेको रहेछ । त्यसैले मलाई त्यहाँ गएर ध्यान अभ्यास गर्न अनुमति दिनुस् ।

गौतम बुद्धलाई राम्रैसंग थाहा थियो— त्यो मेघिय भन्ने भिक्षुको बुद्धि काँचो थियो, उनमा ज्ञानको अभाव थियो । उनी ध्यान अभ्यास गरे पनि चंचल मनलाइ सन्तुलन राख्न सक्दैन थिए । तैपनि उहाँले प्रत्यक्ष रूपमा त्यस्तो कुनै कुरा नभनीकन घुमाउरो भाषामा भन्नुभयो— ए मेघिय ! म यहाँ एकलै छु । तिमी गएपछि यहाँ कोही पनि हुँदैन । अरू कोही आइसकेपछि जान सकिन्छ ।

ती बुद्धि कच्चा भएका मेघिय भिक्षुले बुद्धको कुरा मानेनन् । उनले कुरा पनि बुझेनन् । तीन पटकसम्म बुद्धले नजानु भनेर रोके पनि ती भिक्षु अटेरी भएर बुद्धलाई छोडेर जंगलमा गइहाले । उनी जंगलमा गएर राम्रो हाँगाविंगा भएको, छाँया भएको रूखमुनि बसे र उनले आँखा बन्द गरेर ध्यान गर्न शुरू गरे । ध्यानमा बस्दाखेरि मनमा तीन प्रकारका कल्पना उठेर आयो । मन स्थिर भएन । उनले सन्तुलन कायम गर्न सकेनन् । उनको मनमा उठेका तीनवटा कल्पनाहरू के के हुन्—

कामवितर्क— अर्थात् मोजमज्जाको कल्पना । म घरमा बस्दाखेरि कति मीठो खान्थे आदि सोचेर कल्पना गर्नुलाई कामवितर्क भनिन्छ । अहिले भिक्षु बनिसकेपछि भिक्षाटन गरेर खानुपर्छ । अरूले जे दिन्छ त्यसैमा सन्तोषी भएर बस्नुपर्छ । घरमा बसेको भए सेवा गर्ने पनि हुन्छ । अहिले यहाँ त्यस्तो व्यवस्था केही छैन । इत्यादि भौतिक विलासिताको कल्पना मात्र उठिरहे भने काम वितर्क भएको ठानिन्छ ।

व्यापाद विर्तक— अर्थात् द्वेष र क्रोधको कल्पना । म यस्तो राम्रो एकान्त जंगलमा आएर ध्यानको अभ्यास गरेर ज्ञानलाभ गर्न चाहन्छु भने तर मलाई बुद्धले आज्ञा दिनुभएन । कस्तो बुद्ध ! फेरि पहिले पहिले आफ्नो साथीहरूले चित्त दुख्ने गरि के के भनेको भन्ने स्मरण आयो, तर्कना भयो । द्वेष भाव जागृत भएर आयो ।

बिहिंसा वितर्क— अर्थात् बदला लिने भावनाको कल्पना । मलाई फलानाले यस्तो चित्त दुख्ने गरि कुरा गरेको, काम गरेको पछि उसलाई के गर्ने मैले जानेको छु । बुद्ध जस्ता व्यक्तिले पनि मलाई जंगलमा गएर ध्यान भावनाको अभ्यास गर्न अनुमति नदिएको । आफू चाहिँ ज्ञानलाभ गरिसकेको । अरूलाई ज्ञानलाभ गर्न नदिने । त्यस्ता बुद्धकहाँ म न बस्ने, यसरी कल्पना मात्र उठेर मेघिय भिक्षुले ध्यानको अभ्यास गर्न सकेन । त्यो त झण्डै पागल बन्ने स्थितिमा पुगेको । मन सन्तुलन गर्न सकेन । श्वास भित्र गयो, बाहिर आयो उतातिर ध्यान जाँदै जाँदै । मनमा के कल्पना उठ्यो, त्यो ठीक छ छैन छुट्याउन सकेन । शक्तिको अभाव

भयो । ध्यान अभ्यास गर्दै नसकेपछि उसमा होश आयो— बुद्धले यस्तो अवस्था हुने थाहा पाएर नै मलाई अनुमति नदिनुभएको रहेछ । त्यो भिक्षु सिधै बुद्धकहाँ पुगी वन्दना गरि भएको कुरा जम्मै भनेर क्षमा माग्यो । अनि भगवान बुद्धले भन्नुभयो—

ध्यान बस्दाखेरि शंका निवारण गर्ने कल्याणमित्र (गुरु) को आवश्यक छ अर्थात् मार्ग प्रदर्शकको उपस्थिति हुनुपर्छ ।

शील आचरण शुद्ध हुनुपर्छ । सदाचार ध्यानको जग हो सदाचारी हुन नसके ध्यान भावना राम्रोसंग अभ्यास गर्न सकिदैन ।

मनको क्लेश निर्मल हुने, बुद्धि बढ्ने सन्तोष बढ्ने कुरा भन्न सक्ने व्यक्तिसंगै हुनुपर्छ ।

दृढ पुरुषार्थका साथ संलग्न हुनुपर्छ । उत्साह भनेको नराम्रो कुरालाई त्यागी राम्रो मात्र चुनेर लिन सक्नुपर्छ । अर्थात् राम्रो कल्पनालाई मात्र सम्झी नराम्रो कुरालाई दबाउन सक्नुपर्छ । वैराग्य (अनाशक्त चित्त) हुनुपर्छ ।

आफूभन्दा ठूला ज्ञानी अनुभवी व्यक्तिको कुरो मानेर अनुशासनप्रिय बनेर सुनेको कुरा व्यवहारमा उतार्न सक्नुपर्छ ।

यति कुरा सुनिसकेपछि मेधिय भिक्षुले विचार गर्न थाले— म त ध्यान बस्न अयोग्य रहेछु । बुद्धको सेवा गर्न आएको त भुसुकै बिसिएँ । म त कर्तव्यच्युत पो भएँ । अनुशासनहीन अटेरी बन्न पुगें । आवश्यक काममा र सेवामा ध्यान नदिइकन आँखा बन्द गरेर ध्यान गर्नु कहाँको समाधि ? बुद्धले घुमाउरो भाषामा भन्नुभएको म बुझुकले बुझ्न सकिन । कर्तव्य पालन गर्नु नै साच्चैको ध्यान अभ्यास रहेछ । बुद्धको सेवामा संलग्न भएर त्यो मेधिय भिक्षु जीवन मुक्त भए ।

... चित्त पनि शुद्ध हुनुपर्छ

गौतम बुद्धले एक चोटी भन्नुभएको थियो “धर्म गर्नेहरू धेरै देखिन्छन् तर चित्त शुद्ध भएको देखिदैन । पुण्यकर्म मात्र गरेर पुग्दैन, व्यक्तिको चित्त पनि शुद्ध हुनुपर्छ र नियत राम्रो हुनुपर्छ ।”

भगवान बुद्धको पालादेखि आजसम्म बाहिरी देखावटी रूपमा धर्म गर्नेहरू धेरै देखिन्छन् । तर चित्त शुद्ध भएको पाइदैन । मतलब शुद्ध सहयोग र सेवा भाव देखिदैन । आचरण ठीक छैन । सहयोग दिन्छ, स्वार्थभावले र आफ्नो प्रभुत्वमा राख्ने प्रेरणाले तथा प्रतिस्पर्धाको लागि । फूटबल खेल्दाखेरि छिर्के हाल्ने जस्तै धर्म कर्म गर्नेहरू पनि छन् ।

बुद्धको विचार अनुसार आफ्नै पसिनाको कमाईबाट दिएको दानधर्म र सहयोग पुण्यकर्म हुन जान्छ, यसको प्रतिफल राम्रो हुनेछ । अरूलाई दुःख दिएर, शोषण गरेर कमाएको धन दान दिए पनि शुद्ध पुण्यकर्म हुन सक्दैन । अर्थात् जति फल पाउनु पर्ने हो, त्यति पाउनु सक्दैन ।

हजारौं-लाखौं खर्च गरेर एक लखपतिले गरेको पुण्यकर्म भन्दा एक गरीब मानिसले मेहनत र पसिना बगाएको धनले गरेको पुण्यको फल हजार गुना बढी छ भनी बुद्धले भन्नुभएको छ । (संयुक्त निकाय) कसरी यस्तो हुन्छ ? किन हुन्छ ? भनी प्रश्न गर्दा बुद्धले स्पष्ट पाउँ भन्नुभयो—

ददन्तिहेके विसमे निविट्ठा,
जेत्वा बधित्वा अथ सोचयित्वा
सा दक्खिणा अस्सुमुखा सदण्डा
समेन दिन्नस्स न अग्धमेति
एवं सहस्सानं सहस्सभागिनं
कलम्पि नाग्घति तथा विधस्सेति ॥

भावार्थ— कुनै कुनै धनीले अरूलाई दुःख दिएर, शोषण गरेर कमाएको धन खर्च गरि गरेको मात्र होम आदि पुण्यकर्म भन्दा एक गरीबले पसिना बगाएर कमाएको धनले गरेको त्याग र धन हजार गुणा बढी महत्वपूर्ण छ । किनकि धनी व्यक्ति आफू काम नगरीकन बस्ने र मजदूरको पसिनाको कमाइ नै धनीले दान दिन्छ ।

उदाहरणको लागि यहाँ एउटा दुईटा कुरा चर्चा गरिन्छ । श्रीलंकामा एकजना पूँजीपति थियो । ऊ लाखौं मजदूर किसानको मालिक थियो । रबर र चियाको कारखानाहरूको मालिक । उसले लाखौं खर्च गरेर स्कूल, धर्मशाला र विहार बनाउँछ । त्यो राम्रै काम हो । तैपनि मजदूरहरूले भन्दछन्— उसले गरेको धर्म कार्य आफ्नो धनबाट गरेको होइन । हाम्रो तलवबाट हरेक महिनामा एक एक रूपैयाँ काटलिन्छ, धर्मकार्यको लागि भनेर । हाम्रो पसिनाको कमाई त हो नि । माथि गौतम बुद्धले भन्नुभएको कुरा सित श्रीलंकाको पूँजीपतिको कुरा मिल्न आयो ।

सुनिन्छ— भारतका पूँजीपति बिडला किशोरले भारतभरी नगर नगरमा धर्मशाला बनाउनु भएको, त्यो यात्रीहरूको लागि काम लाग्ने हो । तर सुनिन्छ, लाखौं लाख मजदूरहरूको तलवबाट एक एक रूपैयाँ काटेर दान पात्र भन्नुं या चन्दा बाक्समा खसालिन्छ रे । त्यही पैसा र अरू अरूबाट चन्दा उठाएर बनाएको धर्मशालाको नाउँ बिडला धर्मशाला भनी नाउँ राखिएको छ । हुन त आजभोलि बिडला धर्मशालामा पनि निःशुल्क बस्न पाइँदैन । धर्मशाला आदि बनाएको धर्म कार्यले गर्दा सर कारलाई तिर्न पर्ने गरेको बोझपनि कम हुने गर्छ । तैपनि आफ्नो कमाईको पुण्य भए चित्त शुद्ध हुन्छ भन्नु मिल्छ । अर्को उदाहरण लिऊँ अमेरिका र विश्व बैकले रूसलाई अरबौं आर्थिक सहयोग दिने वचन दिइसकेपछि फेरि धम्क जस्तो आदेश दिइयो । साम्यवादी प्रणाली अनुसार सरकार चलाउने भए आर्थिक सहयोग नदिने रे । यो कस्तो किसिमको सहयोग हो ? चित्त शुद्ध भएन, नियत ठीक भएन । बहुजन हितार्थ दिएको सहयोग भन्न मिल्ने । अनि शुद्ध पुण्य कार्य पनि भएन । सम्यक् संकल्पको कुरो भएन ।

हालै बेलायतबाट सरकारी अधिकारी नेपाल आउनु भएको थियो । उहाँले भन्नुभयो रे- महाकाली सन्धि संसदद्वारा पारित भएन भने नेपाललाई विदेशी आर्थिक सहयोग आउदैन । सहयोगको आशा नगरे हुन्छ रे । यो पनि चित्त शुद्ध नभएको कुरो हो । अनि धर्म त हुनै सक्दैन । त्यसैले बुद्धले भन्नुभएको थियो पुण्य कर्म गरेर मात्र पुग्दैन, चित्त पनि शुद्ध हुनुपर्छ ।

चित्त शुद्धको एउटा अर्को उदाहरण प्रस्तुत गर्नु प्रासंगिक होला । एमाले सरकारलाई षड्यन्त्रपूर्ण ढंगले ढालेपछि संयुक्त सरकारका प्रधानमन्त्री शेरबहादुरको नेतृत्वमा मन्त्रीहरू र सांसदहरू चीन भ्रमण जाँदाखेरि चीन सरकारले नेपाललाई ५४ करोड अनुदान दियो । यो संयुक्त सरकार कम्युनिष्ट विरोधी भनेर जानेर पनि चीनले अनुदान दियो । बिना शर्त कुनैपनि विकास योजनाको उल्लेख नगरीकन अनुदान दिएको थियो । समाजवाद विरोध काम गर्नु हुँदैन भनेको थिएन । यो चित्त शुद्धको उदाहरण हो । अमेरिकाले त समाजवाद विरोधी कामको लागि सहयोग दिने गर्दछ ।

वस्तुतः त्यागको अर्थ सर्वसाधारणले बुझ्न सजिलो भए जस्तो लागे पनि वास्तविक त्यागको अर्थ बुझ्न सजिलो छैन । चित्त शुद्ध भएको छ, छैन । हेर्नु आवश्यक छ ।

अपराधीहरू समाप्त गर्ने उपाय

गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो— संसारको रक्षा भइरहनुमा दुइटा कारणहरू छन्— लज्जा वा शर्म र भय । लाज भित्रबाट आउने कुरो हो । नराम्रो काम गर्दाखेरी अरूले देख्लान्, थाहा पाउलान् भनेर लाज लाग्ने गर्छ । सडकमा दिशा पिशाव फेर्दाखेरी आफन्तहरूले देखे भने लाज लाग्छ । भय भन्नाले चोरी अनि नराम्रो काम गर्दा अरूले केही भन्ला कि, दण्ड सजाय पाइएला कि भनेर डराउनु हो । यस्तो डर बाहिरबाट उत्पन्न हुने गर्छ । अधिकांश मानिसहरूले अपराध काम नगर्ने लाज र भयले गर्दा हो । भित्रैदेखि पाप कर्म गर्नु हुँदैन भनी महसुस गरेर पाप कर्म नगर्नेहरू पनि छन् । तर धेरैजसो लाज र भयले पाप कर्म नगर्ने गर्दछन् । लाज, शर्म तथा भय र डर भएन भने मानिस जे पनि अपराध गर्न तयार हुन्छन् ।

अपराध कर्म अन्त गर्नका लागि धर्मशास्त्रमा धेरै उपदेशहरू उल्लेख भएका छन् । धर्मको प्रचार, धर्म सम्बन्धी उपदेश, सज्जनहरूको संगत इत्यादि उपायले अपराधीहरू कम हुन सक्ने अनुमान गरिएको छ । तर अपराधीहरू समाप्त गर्नका लागि भय र डर हुनुपर्दो रहेछ अर्थात् सजाय दिनुपर्दो रहेछ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने घम्की दिनुपर्दो रहेछ । तर्साउनुपर्दो रहेछ । नियम कानून कडा भएको खण्डमा, नियम अनुसार दण्ड दिने नियम कार्यान्वयन भएको खण्डमा अपराधीहरू कम हुने रहेछन् । पहिले चीनमा कडा नियम थियो र सजाय हुने गरेको थियो । त्यसैले अपराधीहरू कम भएका थिए । पछि नियम खुकुलो भयो र खुल्ला बजारलाई अलि-अलि स्वतन्त्रता दिएपछि भ्रष्टाचार र अपराध बढ्न थाल्यो । यहाँ सजाय र दण्डको घोषणापछि अपराधीहरू हराएको कुराको पुष्टिका लागि एउटा जातक बौद्ध कथा प्रस्तुत गर्नु उपयुक्त ठान्दछु ।

धेरै पहिलेको घटना हो । बाराणसीमा ब्रह्मदत्त नामक राजाले राज्य गरिरहेका थिए । त्यस बखत बडा महारानीले पुत्ररत्न जन्माइन् । त्यो बोधिसत्व रहेछ । त्यसको नाम ब्रह्मदत्तकुमार राखियो । बोधिसत्व ब्रह्मदत्त कुमार १६ वर्षको उमेरमा तक्षशिला विश्वविद्यालयमा पढ्न गए । राजकुमार ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद तीन वेद र अठार प्रकारका शिल्प विद्याशास्त्रमा पारंगत भएर फर्के । अनि उनको बुबा राजाले उनलाई युवराजको पदमा आसिन गराइदिए । त्यसताका बाराणसीका मानिसहरू देउता भक्त पनि थिए । तर त्यहाँ ठूलठूला अपराध काम गर्नेहरू पनि थिए । उनीहरू आ-आफ्नो कुकर्मका कारण पाउने सजायबाट बच्न देउता कहाँ गएर रांगा बोका आदिको बलि चढाउने गर्दथे ।

बोधिसत्व युवराजले विचार गरे— धर्मको नाउँमा न चाहिने प्राणी हिंसा गरेर बलि चढाउने काम गर्दैछन् भने अपराध काम पनि त्यति नै गर्दैछन् । धेरै साधारण अशिक्षितहरू अन्धविश्वासमा लाग्ने अस्वाभाविक कुरो होइन् । तर शिक्षितहरू पनि अन्धविश्वासमा लागेका छन् । मेरो बुबा मरिसकेपछि कसैलाई दुःख नहुने गरि धर्मको नाउँमा बलिदिने र अपराध काम गर्ने चलन बन्द गरिदिन्छु ।

एकदिन बोधिसत्व युवराज रथमा बसी शहर घुम्न गए । उनले एउटा ठूलो बरको रूखमुनि थुप्रै मानिसहरू जम्मा भइरहेको देखे । धेरै मानिस त्यो रूखमा देवता छ् भन्ने ठानी भक्ति भावना गरि पुत्र लाभ र सम्पत्ति लाभको लागि वरदान मागिरहेका थिए । युवराज पनि रथबाट ओर्लिई पुष्प-धुप हातमा लिई पूजा अर्चना गर्न थाले । उनी मानिसहरूले आफूलाई पनि धर्मात्मा ठान्नु भन्ने चाहिरहेका थिए । उनले तीन चोटि रूखलाई परिक्रमा गरे । हेर्दाखेरि भक्ति जस्तै देखिए पनि उनी जनतालाई विश्वास दिलाउनको लागि मात्र त्यस्तो गर्दै थिए । त्यो दिनदेखि समय-समयमा र पर्व पर्वका दिनमा युवराज देवस्थलमा जानथाले ।

केही दिनपछि युवराजका बुबा अर्थात् राजाको निधन भयो । उनी राजसिंहासनमा पुगे । राज्याभिषेकपछि उनले लोभ, क्रोध, भय र मोहको

बशमा नपरी न्याय धर्म अनुसार जनमुखी राजा भई राज्य सञ्चालन गर्न शुरू गरे ।

एकदिन उनले विचार गरे- मेरो ईच्छा पूरा हुनै लाग्यो । म राज्यको पूर्ण अधिकारी भएँ । जनता मेरो समर्थनमा आए । अब मैले पहिले चिताएअनुसार काम पूरा गर्नुपन्यो । उनले मन्त्रीगण र राजपुरोहित ब्राह्मणगण बोलाएर सोधे तपाईंहरूलाई थाहा छ मलाई यो राज्य कसरी प्राप्त भएको हो ? उत्तर आयो- महाराज, हामीलाई थाहा छैन ।

राजाले भने- मैले समय-समयमा देवस्थलमा गएर पूजा अर्चना गरेका बखत प्रतीज्ञा गरेको थिएँ- मलाई राज्य प्राप्त भएपछि भव्यरूपमा बलिपूजा गर्नेछु । अहिले यो राज्य प्राप्त भएको त्यही देवताहरूको आशीर्वादले हो । अतः विलम्ब नगर । छिट्टै देवतालाई बलि पूजा गर्नुपन्यो ।

मन्त्रीहरूले सोधे- महाराज, के-के वस्तु तयार गर्नुपर्ने हो हुकुम बक्सियोस् । बलिपूजाको कुरा सुनेर पुरोहित ब्राह्मणवर्ग पनि खुशी भए । उनीहरूले ठाने अब लाभ हुनेभयो । राजाले हुकुम गरे- मैले ती देवताहरूसमक्ष प्रतीज्ञा गरेको थिएँ- यो मेरो राज्यमा जति पनि धर्मको नाउँमा हिंसा गर्नेहरू छन्, चोरी, डकैती, बलात्कार, भ्रष्टाचार र बदमासी गर्नेहरू साथै मादक पदार्थ खाएर मात्तिएका छन्, सबै प्रकारका दुष्टहरूलाई मारी उनीहरूको भुँडी चिरिएर आन्द्रा निकाली माला लगाइदिन्छु र मासुको पूजा गर्नेछु । अब तिमीहरूले झ्याली पिटाइदेउ- यो मेरो इच्छा पूरा भएको खण्डमा भाकलबाट मुक्त भइनेछ ।

मन्त्रीहरूले राजाको आज्ञाअनुसार देशभरि झ्याली पिटाइदिए । त्यो दिनदेखि दुष्टहरू सज्जन भए । धर्मको नाउँमा प्राणी हिंसा गर्ने बलिपूजा प्रथा बन्द भयो । झूट कुरा गर्नु, रक्सी खानु, बलात्कार गर्नु आदि सबै दुष्कर्म बन्द भए । देशमा एकदम शान्ति स्थापना भयो ।

यस कथाबाट देशमा शान्ति स्थापना गर्नको लागि सक्षमता चाहिन्छ, दण्ड विधान पनि हुनुपर्छ, तर्साउनुपर्छ साथै नियत राम्रो हुनुपर्छ भन्ने पुष्टि हुन्छ । त्यसैकारण बुद्धले भन्नुभएको हो- संसारको रक्षा लाज र भयले गर्दा पनि भइरहेको छ । ■

रक्सीको चमत्कार

संसारमा यस्तो चीज शायद केही होला जुन कि भयंकर खतरनाक त छ, तर त्यससित कोही पनि सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहँदैन । बरू त्यो चीज नभै नहुने वस्तुको रूपमा खपत भैरहेको छ । त्यो चीज के हो ? त्यो चीज हो— रक्सी ।

हामी थेरवादी बौद्धहरूले जुनसुकै धार्मिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा त्यसको शुरूवात पञ्चशील प्रार्थनाबाट हुन्छ । पञ्चशीलमा एउटा नियमछ— रक्सी र मादक पदार्थ सेवन नगर्नु । तर कुनै पनि बौद्ध देशमा रक्सीपान गर्न निषेध गरिएको छैन । श्रीलंकामा बौद्धहरूले राती सुत्नुभन्दा पहिले रक्सी पिउने गर्छन् ।

हाम्रो नेपालमा रक्सी-जाँड नहुने घर औलामा गन्न सकिन्छ । म सानो बच्चा हुँदाखेरि मेरी आमाले विहान-विहान च्यूरा रक्सीमा भिजाएर खान दिनुहुन्थ्यो भने रक्सी नभएको आज भोजै हुँदैनथ्यो । त्यो परिपाटी अझै विद्यमान छ ।

अभिभावकहरूले मेरो दाजुसँगै मेरो पनि बिहे गरिदिए । त्यसबखत म ११ वर्षको केटो थिएँ । बिहे भइसकेपछि लगत्तै “दुचायेक बनेगु” भन्छन् नेवारीमा । नेपालीमा के भन्छन् थाहा छैन । त्यसदिन ससुराली जाने गर्छन् । म पनि त्यसरी नै ससुराली गएको थिएँ । कसरी खानुपर्छ र पिउनुपर्छ भनेर कसैले सिकाएको थिएन । नेवारहरूमा सबभन्दा पहिले रक्सी दिने र पिउने चलन छ । सोही चलन अनुसार पहिले दुईचोटी अलि अलि खानुपर्नेमा मैले त घट्टघटी पिइदिँ । दोस्रोपल्ट थप्दा पनि सबै पिउँ, तेस्रोपल्ट पनि जम्मै रित्याउँ । एकदम असल रक्सी थियो । तीन कप सखाप पारेपछि म त विस्तारै निदाउन पो थालें । रक्सीले गर्दा मीठो मीठो धेरै प्रकारको मासु आदि परिकार केही खानै पाइँन । म त त्यहीँ निदाएँछु । ब्युँझँदाखेरि राती ८ बजिसकेको थियो र म त्यहाँ

दिउँसो बाह्र बजे गएको थिएँ । म ब्युँझँदाखेरि लमी मसँगै बसिरहेको थियो । म त लाजले पसिना पसिना भएँ । मुख रातो भयो । त्यो दिनदेखि मैले रक्सी खान छोडें ।

धेरै वर्ष पछि औषधि उपचारको लागि चीन गएँ । त्यहाँ एकजना नेपालीले रक्सी पिउनुमा बाजी मान्यो । जित्यो पनि, तर आघाघण्टा पछि उ बहुला भयो । पार्टीमा आएका राम्री केटीहरूसँग हातपात गर्न खोज्यो । अनि पुलिसले उसलाई समातेर लग्यो ।

सोभियत रुसमा पनि औषधोपचारको लागि स्वास्थ्य निवासमा बसेको थिएँ । त्यसताका महिला दिवस आयो । मलाई शर्बत भनी छुकाई रक्सी खाइन् । मलाई अस्पताल पुऱ्याई दिए । महिलाहरूलाई गाली गरें । तरुन्त अस्पताल नल्याएको भए त म मर्ने रहेंछु । त्यहाँबाट मैले थाहा पाएँ, रक्सी नखानेलाई कर गर्नुहुन्न । एक महिना अगाडिको कुरा हो, अखवारमा समाचार आएको थियो । अफगानिस्तानमा एक जना राजदूत रक्सी खाएर पर्खाल नाघी अर्काको घरमा गएर नाकै आइमाइहरूका अगाडि उभिन पुगेछ । त्यो रक्सीकै चमत्कार थियो ।

राजदूतावासमा रक्सी नभै नहुने । पार्टीको आयोजना गरि रक्सी खाइन्छ र त्यही अवसरमा कुरा धुत्ने गरिन्छ ।

हामी भिक्षुहरूलाई भोजनको निमन्त्रणा दिइन्छ । बोलाएको ठाउँमा जानै पर्छ । धेरैजसो घरमा अमेरिका, रुसको भोड्का, बेलायत, फ्रान्स आदि देशको रक्सीका बोटलहरू देख्न पाइन्छ । तर मन भाँड्ने काम भने हुँदैन ।

कुनै कुनैले जन्मदिनको अवसरमा हामीलाई बोलाउँछन् । पञ्चशील प्रार्थनापछि बुद्धपूजा गर्छन । त्यसपछि भित्र कोठामा गएर रक्सी, माछा र अण्डाको प्रसाद लिएर टीका लगाई जन्मदिन मनाउँछन् । यो देखेर मलाई त कसो कस्तो लाग्छ ।

म राष्ट्रिय सभामा हुँदा एक दिन रक्सीको कुरा उठ्यो । रक्सी निषेध हुनुपर्छ र खानुहुँदैन भन्ने चर्चा भयो । तात्कालिन माननीय बाबुराम नकर्मिले प्रस्ताव राख्नुभयो— मैले रक्सी नखाने प्रतिज्ञा

गरिसकें । यो गरिमाय राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष महोदय समेत सबै माननीयहरूले प्रतिज्ञा गरौं, आजैदेखि रक्सी नखाऊं भनेर, त्यस दिन सबैको अनुहार रातो र शिर निहुरिएको थियो ।

तपाईंहरूलाई थाहा छ, सोभियत रुस किन पतन भएको ? भोड्का धेरै पिएकोले पनि त्यस्तो भएको हो । धेरै खाँदाखेरि चेतना गुम हुन्छ । विकासको चिन्तन शक्ति हराउँछ ।

माओत्सेतुङ्गको पालामा चीनमा धेरै रक्सी खान पाइँदैनथ्यो । अहिले नियम खुकुलो भएको छ । चीनमा पनि रक्सीको स्वाद खुब लिन थालिसकेको छ । कुन्नि भविष्य के हुने हो ?

बुद्धले रक्सी विलकुल खानुहुँदैन भन्नुभएको छैन । पिउने बेलामा संयमित हुनुपर्छ । मंगल-सूत्रले त्यस्तै भन्छ ।

औषधिको लागि प्रयोग गरे पनि हुन्छ । हातखुट्टा मर्केको बेलामा रक्सी प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

खाएको नपच्दाखेरि, पेट दुख्दाखेरि, दाँत दुख्दाखेरि रक्सी औषधिको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । बुद्धको उपदेश अनुसार रक्सी फाइदा र बेफाइदा तिर ध्यान दिनुपर्छ ।

Dhamma Digital

धर्म भनेको के हो ?

प्राचीनकालदेखि आजसम्म धर्मभन्दा पुष्प, धूप चढाई मूर्ति अगाडि हात जोडी पूजा गर्नलाई मात्र ठानिन्छ । कर्तव्य पालन गर्न अर्थात् आफूले गर्नुपर्ने काम यथासमयमा गर्न कसैको ध्यानै पुग्दैन । कसैले ठान्दछन् नियम पालन गरे अथवा शील प्रार्थना गरे पुग्छ । त्यस्ता मानिस त्यति धर्म हुन्छ भन्ने ठान्दछन् । भिक्षुहरूको नेतृत्वमा आयोजना हुने बौद्ध समारोहहरूमा पंचशील प्रार्थनाबाट कार्यक्रम शुरू हुने गर्छ । पंचशील वा पाँच नैतिक नियमहरूमा निम्न लिखित कुराहरू पर्दछन्—

- (१) हिंसा नगर्न मतलब अरूलाई दुःख नदिनु,
- (२) अरूले नदिएको नलिनु, चोरी नगर्नु,
- (३) बलात्कार, भ्रष्टाचार र व्यभिचार नगर्नु,
- (४) झूठ नबोल्नु
- (५) रक्सी, जाँड आदि मादक पदार्थ सेवन नगर्नु ।

उपयुक्त पंचशील प्रार्थना मात्र गरिन्छ कि पालन पनि गरिन्छ— त्यो कुरा आफूलाई मात्र थाहा हुन्छ । तर पंचशील प्रार्थना गर्ने त दस्तुर जस्तो पो भएछ । नियम त पालन गर्नुपर्छ भनिन्छ, तर शील प्रार्थना गर्ने र त्यसको पालन नगर्नेलाई के गर्ने ?

बौद्धहरूले बुद्धपूर्णिमा (बुद्ध जयन्ती) को सुखद अवसरमा बुद्धको शिक्षा अध्ययन र पालन गर्नेतिर ध्यान दिएको देखिदैन । बुद्धमूर्ति खटमा राखी बाजागाजाकासाथ शोभायात्रा गर्नमा आजका बुद्ध धर्मावलम्बीहरू व्यस्त रहन्छन् । बाजागाजा बिना यात्राको शोभा नै हुँदैन ।

एकजना बौद्ध नेताले ज्यापू समाजमा बाजागाजा सहित बुद्धजयन्तीको यात्रामा भाग लिनको लागि अनुरोध गर्न गएका रहेछन् । ज्यापू समाजले भनेछ— तपाईंहरूको पंचशील नियममा रक्सी जाँड खानुहुँदैन भनेर लेखिएको छ भनेर प्रचार भइरहेको छ । हामी त जाँड र

क्सी नपिड्कन बाजा बजाउन सक्दैनों । त्यसैले हामी त्यसमा भाग लिन आउनु सक्दैनों ।

बौद्ध नेताले भनेछन्— होइन होइन पंचशील प्रार्थना गर्नु र प्रचार गर्नु सैद्धान्तिक कुरा र दस्तुर मात्र हो । रक्सी अलि अलि खाएर आए पनि हुन्छ । धेरै खानु त हुँदैन ।

त्यो घटनाले के स्पष्ट हुन्छ भने बुद्धपूर्णिमा उत्सव वा बुद्धजयन्ती मनाउनु औपचारिकता वा दस्तुर मात्र भयो । कर्तव्य पालन गर्न र व्यवहार राम्रो पार्नतिर ध्यान दिन छोडिएको छ । बरू खुशीको कुरा यही ज्यापू गुठीमा बेहोश हुनेगरि रक्सी पिउँदैन रे !

कसै कसैले त नियम पालन मात्र गरे धर्मलाग्छ । किनभने नियम पालन गरेको खण्डमा अरूलाई अहित हुने काम हुँदैन । नियम पालन गरेर मानिस धर्मात्मा बन्न पुग्दछ । तर बुद्धको विचार र शिक्षा अनुसार नियम पालन गरेर मात्र वा ज्ञान भएर मात्र पुग्दैन । आफूले गर्नुपर्ने काम गर्न र कर्तव्य पालन गर्नु आवश्यक छ । उदाहरणका लागि एक जना नियम उल्लंघन नगर्ने बृद्धकालीन भिक्षुको एउटा घटना प्रस्तुत गर्न चाहन्छु ।

एकजना भिक्षु थियो नियम पालनमा खुब सतर्क भइरहन्थ्यो । कुनै हालतमा नियम उल्लंघन गर्नुहुँदैन भनेर सतर्क भइरहन्थे । तर उसको कर्तव्य पालन गर्नतिर ध्यानै जाँदैन थियो । उसको कोठाबाट खाट र बिछौना बाहिर कौसीमा राखेर घाम ताप्ने बानी थियो । तर बाहिर जाँदाखेरि बिछौना आदि कोठाभित्र राखेर जाने बानी थिएन । पानी पर्दा ओछ्छान बिछ्छौना भिज्ने गर्थ्यो । अनि अरू भिक्षुहरू भन्दथे— आउसो ! (साथी !) तिम्रो कस्तो बानी ? बिछ्छौना आदि कोठाबाट बाहिर ल्याउँछौ, भित्र राख्न सम्झिदैनौ, यसरी त कर्तव्य पालन भएन नि !

अनि नियममा ध्यान दिइरहने भिक्षुले भने— किन ? मैले पाप गरेको छैन, नियम उल्लंघन गरेको छैन, धेरै पटक भने पनि त्यो भिक्षुको अटेरिपन हराएन । अनि भिक्षुहरूले गौतम बुद्धकहाँ उनका बारेमा

उजुरी गर्नगए । गौतम बुद्धले ती अटेरी भिक्षुलाई बोलाएर सोध्नु भयो—
के साँच्चै हो कोठा भित्रबाट सामान आदि बाहिर ल्याएर फेरि भित्र
राख्दैनौ रे ?

ती भिक्षुको उत्तर थियो— हो, तर मैले पाप गरेको छैन, र
नियम पनि उल्लंघन गरेको छैन । मैले अरूलाई दुःख दिने काम पनि
गरेको छैन । भिक्षुले आफ्नो जिद्दी स्वभाव प्रकट गरे ।

भगवान् बुद्धले भन्नुभयो— तिमिले सैद्धान्तिक नियम मात्र पालन
गरेका छौ, तर व्यवहारिका कर्तव्य पालन गर्ने कुरामा ध्यान दिएनौ नि ।
कोठाभित्रबाट बिछ्छौना आदि बाहिर त्यसै राख्दाखेरि अरूलाई
अपठचारो पन्यो र पानी पर्दा ओछ्छ्यान भिज्यो । आपत्ति भयो नि । नियम
मात्र पालन गरेर पुग्दैन । शारीरिक परिश्रम गर्नुपर्छ र कर्तव्य पालन
गर्नुपर्छ अनि मात्र धर्म हुन्छ बुझ्यौ ?

त्यसपछि ती भिक्षुले आफ्नो गल्ती महसूस गरे र कर्तव्य पालन नै
धर्म रहेछ भन्ने कुरा उनले बुझे । उनले अबदेखि आफूले गर्नुपर्ने कर्तव्य
यथासमयमा गर्नतिर तत्पर हुन्छु भन्ने प्रतीज्ञा बुद्धको अगाडि नै गरे ।
त्यसपछि उनी व्यवहारमा पनि कर्तव्य पालन गर्दै जीवन दुःखबाट मुक्त
भए । यस घटनाबाट स्पष्ट हुन्छ बुद्धको शिक्षा अनुसार मन चोखो र
नियत राम्रो पारेर कर्तव्य गर्नुनै धर्म हो । बाहिरी धुप दीप बाली पूजा
अर्चना गर्नु सही धर्म होइन ।

योग्य व्यक्तिको पूजा गरौं

बुद्धको शिक्षा अनुसार, आध्यात्मिक उन्नति र परस्पर सद्भाव शान्त वातावरणको लागि अति आवश्यक छ। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने धार्मिक, सामाजिक र पारिवारिक जीवन मंगलमय हुनको लागि आफूभन्दा जेठो र योग्य व्यक्ति प्रति आदर तथा सम्मान गर्नुपर्छ।

नेपाली संस्कृतिको एउटा राम्रो गुण हो— पूजा गर्नयोग्य व्यक्ति प्रति आदर सम्मान गर्नु। घर परिवारमा बुहारीले सासू ससुराको मात्र आदर गर्दैनन्, अपितु टोलवासी जेठापाकाहरूलाई पनि नमस्कार “अन्याति” भनी नमस्कार गर्ने चलन छ। त्यसो त आदर पाउनको लागि योग्यता पनि नभई हुँदैन।

बुद्धले भन्नुभएको थियो— हरेक घरमा आमा बाबुप्रति छोराछोरीले आदर गर्नुपर्छ भने आमा बाबुले पनि आफ्नोतर्फबाट छोराछोरीलाई आत्मनिर्भर बनाउन उचित शिक्षा दिनैपर्छ। हाम्रो भिक्षु समाजमा अहिलेसम्म पनि धार्मिक कार्यक्रममा जाँदाखेरि जेठो देखि क्रमशः बस्दै जाने नियम छ। दिनका दिन आफ्नो गुरुलाई वन्दना गर्ने चलन पनि अद्यापि छँदैछ। त्यसले गर्दा स्नेह र ममता जागृत हुन्छ, सहिष्णुता कायम हुन्छ।

गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो— बुद्ध धर्मावलम्बीहरूले सत्कार र सम्मान गर्नुपर्ने व्यक्तिहरू भनेको बुद्ध, धर्म र संघ, आमाबाबु तथा गुरु पनि हुन्, किनभने आमाबाबुका धेरै गुण हुन्छन्। आमाबाबुमा आफ्नो सन्तान प्रति मैत्री (स्नेह) करुणा (दया) मुदिता (प्रसन्नता) र उपेक्षा (तटस्थता) गुणहरू विद्यमान हुन्छन्। “ब्रह्माति मातापितरो” अर्थात् आमा-बाबुहरू ब्रह्माहुन्। आमाबाबुले बच्चा पेटमा छँदाखेरि बच्चाप्रति मैत्रीपूर्वक व्यवहार गर्छन्। बच्चालाई केही कष्ट नहोस् भनी आमाले जथाभावी खाँदैनन्, चल्दैनन्। गर्भवती आमाले रक्सी खान हुँदैन तथा

कडा औषधि खानु हुँदैन; किनभने गर्भवती आमाले रक्सी र कडा औषधि खाइन् भने आँखा नभएको, ओठ खुँडे भएको बच्चा जन्मिन्छ । बच्चा जन्मिसकेपछि बच्चालाई केही दुःखकष्ट र रोग भएको खण्डमा आमाबाबुले करूणा चित्तले बच्चाको सेवा गर्छन् । आफ्नो सन्तान बिरामी हुँदाखेरि नसुतिकन रेखदेख र सेवा गर्न तल्लीन रहन्छन् ।

बच्चाले आमा ! आमा ! भन्न थाल्दाखेरि, हिँड्न थाल्दाखेरि आमाबाबुले प्रसन्नता व्यक्त गर्छन्, खुशी हुन्छन् । यसलाई मुदिता चित्त भनिन्छ ।

छोराछोरीले आफ्नो खुट्टामा टेक्नसक्ने भएपछि विवाह र कामकाजमा लागेपछि छोराछोरीहरूप्रति उपेक्षाचित्त हुन्छ । यी गुणहरूले सम्पन्न भएकोले छोराछोरीहरूले आमाबाबुले सेवासुश्रुषा गर्नुपर्छ भनेर भगवान बुद्धले भन्नुभएको हो ।

आमाबाबुले आफ्ना सन्तानलाई बालकपनदेखि कसरी खानुपर्छ, कसरी लुगा लगाउनुपर्छ, कस्ता साथीसंग सङ्गत गर्नुपर्छ इत्यादि कुरा सिकाएको आमाबाबुलाई पूर्वाचार्य अर्थात् पहिलो गुरु भनिन्छ ।

बुद्ध त गुणले युक्त व्यक्ति भइहाल्नुभो । उहाँको चित्त अति नै चोखो छ । मतलब— लोभ, लालच, द्वेष, मोह र ईर्ष्याबाट मुक्त छ । छलकपटरहित व्यक्ति भएकोले उहाँ सम्मान गर्नयोग्य व्यक्ति हुनुहुन्छ । यहाँ पूजाको अर्थ— चामल, पुष्प, धूप आदिले पूजा गर्नुको सट्टा सेवा भावले सम्मान गर्नु हो ।

हाम्रो नेपालमा कतै नभएको राम्रो संस्कृति भनौं या चलन भनौं— के छ भने आमाको गुण स्मरणको लागि वर्षको एक चोटी मातातीर्थ औंसीका दिन आमाको मुख हेर्ने र गोकर्ण औंसीमा बुबाको मुख हेर्ने चलन छ ।

गुरुको गुण स्मरणको लागि गुरुपूर्णिमा भनी अलग्गै दिन छुट्ट्याएर गुरुपूजा गर्ने चलन छ । संस्कृतिको भविष्य नै गुरुहरूको हातमा छ । किनभने विद्यार्थीवर्ग देशको कर्णधार हो । उनीहरूलाई राम्रो तालीम प्राप्त भए देशको भविष्य उज्ज्वल हुन्छ, संस्कृति पनि उज्ज्वल हुन्छ । त्यसैले गुरुको सम्मान र आदर गर्नु उनीहरूको कर्तव्य हुन आउँछ ।

हाम्रो देशमा भाइपूजा भनेर दिदीले पूजा गर्ने चलन पनि छ । यो पनि कतै नभएको राम्रो संस्कृति हो नेवारहरूमा “म्हपूजा” भनेर आफूलाई पूजा गर्ने चलन र संस्कृति त झन गजबको छ । यति मात्र कहाँ हो र ! वर्षको एकदिन “कुकुरपूजा” “गाईपूजा” “कागपूजा” गरि पशुपंछीको पनि पूजा सत्कार गर्ने चलन छ । कुकुरलाई किन पूजा गर्ने ? किनभने— कुकुरले घरको रखवारी गर्छ । गाईलाई किन पूजा गर्ने ? किनकि— उसले दूध दिन्छ, लिपपोत र घर सफाइको लागि गोबर दिन्छ । उसको मूत्र पनि औषधिको लागि काम आउँछ । भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई गोमूत्रमा राखिएको हरो खान निर्देशन दिनुभएको छ । यसले गर्दा यौनतृष्णा कम हुन्छ । ब्रह्मचर्या पालन गर्नेलाई मद्दत दिन्छ । आजसम्म पनि बर्मासा सधैँ हरो प्रयोग गरिरहेको देख्नसकिन्छ ।

कागलाई किन पूजा गर्ने ? किनभने— मुसा मारेर बाटोमा फालिराखेको बेला कागले खाइदिन्छ । यसले सफाइको लागि मद्दत हुन्छ । नत्रभने कुहिएर गन्हाउँछ र स्वास्थ्यको लागि असर पर्छ ।

स्मरणीय कुरो के छ भने— गुण स्मरणको लागि पूजा, सत्कार गर्ने र आफूमा नभएको गुण आफूमा होस् भनेर पूजा गर्ने चलन छ । यसले समाजमा शान्ति सहिष्णुता स्थापनाको लागि मद्दत पुग्छ ।

Dhamma.Digital

आफ्नो गाउँ आफैँ बन्यो

भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई आत्मनिर्भर हुने तालिम दिनुभएको थियो । “अत्ताहि अत्तनो नाथो” अर्थात आफूलाई आफैँ भरोसा हो । अर्को शब्दमा भन्नु भन्ने आफ्नो खुट्टामा आफैँ टेक्नुसक्नुपर्छ । अर्काको भरमा नबाँच्नु हो । भिक्षुहरू रूखमुनि पनि सुत्न सक्नुपर्छ, महत्वाकांक्षी बन्नु हुन्न । आफ्नो काम आफैँ गर्नुपर्छ । अरूलाई अन्हाएर काम लिनुहुन्न । जति छ त्यतिमै सन्तोष मान्न सक्नुपर्छ । चर्पी समेत आफैँले सफा गर्नुपर्छ । बुद्धले भिक्षुहरूलाई दिनुभएको तालिम यस्तै थियो । अहिलेसम्म म्यान्मार (बर्मा) र श्रीलंकामा यो संस्कृति चलन चल्तीमा छ । श्रीलंकामा गाउँ समृद्ध गर्ने कामको नेतृत्व भिक्षुहरूले नै गर्नुहुन्छ । बाटो, इनार बनाउने, स्कूल बनाउने, केटाकेटीहरूलाई पढ्न प्रेरणा दिने काम भिक्षुहरूबाट हुन्छ ।

बुद्धबाट तालिम लिएका तीन जना भिक्षुहरू अनुरूद्ध, नन्दिय, किम्बल एउटा गाउँनजिक भएको जंगलमा बस्न गए । आफैँले झोपडी बनाएर तीनै जना भिक्षुहरू आपसमा कुरा गर्न थाले— हामी बुद्धबाट तालिम लिएअनुसार नै बसौं, अल्छी नबनौं, धेरै कुरा नगरौं । जो पहिले उठेर आउँछ उसले कुचो लगाउने काम गरौं । अर्को जनाले पानी लिएर आउँ । भिक्षाटनमा गएर जो पहिले फर्किन्छ, उसले आसन बिछ्याउँ । उसले के के काम गर्ने भनेर कार्य विभाजन नगरौं । आफैँले आफ्नो कर्तव्य सम्झी श्रद्धाले काम गरौं । पाँच पाँच दिनमा कामको मूल्यांकन गरौं ।

यी तीन जना भिक्षुहरूको दैनिक गतिविधि र व्यवहार तथा आफ्नो काम आफैँ गर्ने बानी देखेर त्यहाँ बस्ने बनपाली निक्कै प्रभावित भयो ।

अरू अरू ठूलूला ऋषीमुनीहरू पनि आउँथे । उनीहरूले त मलाई पानी लिएर आऊ, यहाँ सफा सुगन्ध गर्नु भनी अन्हाउने काम गरेर दुःख दिन्थे, यी भिक्षुहरू त सबै काम आफैले गर्छन् । मलाई त कहिल्यै केही कामै अन्हाउँदैनन् । बनपालीले विचार गर्‍यो— हाम्रो गाउँमा पनि यसरी नै आ-आफैले काम गरेर आफ्नो गाउँ आफै बनाउनु पाए जन जीवन धेरै राम्रो हुनेछ । बनपालीले गाउलेहरूमा भिक्षुहरूबाट सिकेको शिक्षा प्रचार गर्न शुरू गर्‍यो । गाउँलेहरू बनपालीको सुझावमा सहमत भए । सबै काम गरी आफ्नो गाउँलाई नौलो गाउँ बनाइदिए ।

तीन भिक्षुहरू बस्ने जंगलको गाउँ हो चूलगोसिङ्ग । एकदिन भगवान बुद्ध ती भिक्षुहरूलाई भेट्न चूलगोसिङ्ग जानुभयो । तर बनपालीले बाटो छेकिदियो र भन्यो— त्यहाँ जानु भएन । त्यहाँ सान्धै अनुशासित भिक्षुहरू बस्दछन् । उनीहरूलाई बाधा दिनु हुँदैन । त्यही बेला तीन जनामध्ये जेठो भिक्षु अनुरूद्ध डुल्दै थियो । उनले देखे बनपालीले भगवान बुद्धलाई छेकिरहेको छ । हत्तरपत्तर गएर भने— ए बनपाली ! उहाँ हाम्रो गुरु भगवान बुद्ध हुनुहुन्छ । हामीलाई बाधादिनलाई आउनु भएको होइन । बाटो छोडिदेऊ ।

गौतम बुद्ध उनीहरू बस्ने ठाउँमा पुगी सोध्नुभयो— तिमीहरू सञ्चै छौ ? तिमीहरू मिलेर बसेछौ ?

भिक्षु अनुरूद्धले उत्तर दिदै भन्नुभयो— हामी पानी र दूध जस्तै मिलेर बसिरहेछौ । हामी शरीर त अलग-अलग भई बस्छौ, मन चाहिँ एउटै हो ।

बुद्धले भन्नुभयो— मिलेर मात्र पुग्दैन, होशियारीपूर्वक बस्न सक्नुपर्छ । मनमा अनेक विकार उत्पन्न हुन्छ । परस्पर ईर्ष्या, द्वेष महत्वाकांक्षाको भावना उत्पन्न हुनसक्छ । यस्तो कुभावनालाई मनमा कतै लुकिरहेको छ कि ?

भिक्षु अनुरूढले भने- हामी धेरै कुरा गर्दैनौं । हामी कार्य विभाजन नगरिकन आ-आफैले दिलैदेखि सबै काम गर्ने गर्छौं । शुरू शुरूमा अलि अलि संकुचित र संकीर्ण विचार आउँथ्यो, अहिले चाहिं त्यस्तो हुँदैन । गौतम बुद्धले भन्नुभयो- धेरै राम्रो !

त्यसपछि बुद्ध फर्कनु भयो । बाटोमा बनपालीले बुद्धलाई भन्यो- तपाईंका तीन जना शिष्य भिक्षुहरूको राम्रो व्यवहार र आफ्नो काम आफैले गर्ने बानीले गर्दा हाम्रा गाउँबासीले पनि उहाँहरूको शिक्षा लिएर आफ्नो गाउँ आफैले बनाए । अरू अरू ऋषिहरूले त यस्तो व्यावहारिक शिक्षा दिन सकेन । हुकुम चलाउने, मालिक बन्ने शिक्षा दिन्छन् । तपाईंले खूब राम्रोसंग आफ्ना चेलाहरूलाई तालिम गर्नु भएछ ।

संस्कार बदलन सके मात्र जीवन सुध्रिन्छ

संस्कार शब्दको अर्थ धेरै छन् । बालचन्द्र शर्माद्वारा सम्पादित शब्दकोष अनुसार दुईवटा अर्थ भएको बुझिन्छ । एउटा हो दोष अवगुण आदि हटाएर (आचरण) ठीक पार्ने काम, सुधार । अर्को अर्थ हो— जातकर्म, नामकर्म, अन्नप्राशन, चूडाकर्म, उपनयन, दाहसंस्कार कर्म आदि ।

मैले लेख्न लागेको विषय उपयुक्त कुराहरू भन्दा अर्कै खालको हो । बुद्धको विचारमा पनि बानी ब्यहोरा भन्ने कुरा संस्कार जस्तो हो । बानी भनेको बालकपनदेखि परिवारमा र समाजमा बसेर अभ्यास भएको आचरण हो । जस्तो कि ज्यापू परिवारमा र तामाङ्ग परिवारमा हुर्केकालाई जाँड, हरियो खुर्सानी र प्याज खाने बानी परेको हुन्छ, पीरो खाने बानी बसेको हुन्छ । अनि ऊ जहाँ गए पनि पीरो खान मनपराउँछ । आखिर उसको त्यही संस्कार बन्छ । तमाखु र चुरोट खान बानी परेकाहरूलाई त्यो संस्कार छोड्न गान्हो हुन्छ । त्यस्तै जाँड-रक्सी खानेहरूका लागि त्यो वस्तु बानीपर्छ र संस्कार बन्छ । अनि अमल लाग्छ ।

जुन समाजमा, जुन देशमा बस्छ त्यही ठाउँको संस्कार बस्छ । पूजा आजा गर्ने विश्वास भएको परिवारमा हुर्केका बच्चालाई सानैदेखि देवता ढोग्नुपर्छ, बरदान माग्नु पर्छ, सरश्वतीको पूजा पाठ गर्नुपर्छ, अनि विद्वान हुइन्छ भनी सिकाइन्छ । त्यही शिक्षा बालकमा संस्कारको रूपमा विकसित हुन्छ । भगवानलाई पूजागर्नु नै ज्ञानी हुनु हो, सज्जन हुनलाई नराम्रो व्यवहार त्याग्नु भनेर शिक्षा नै दिइदैन । पूजा गरे धर्म लाग्छ भनेर शिक्षा दिइन्छ । अनि धर्म पनि अफिम बन्छ । अन्धविश्वास बन्छ ।

संस्कार बन्छ । अनि कहाँ दोषगुण हटाएर आचरण शुद्धि हुन्छ ? बाहिरी ढोगीपन मात्र बढ्छ । संस्कार जीवन सुधार र प्रगतितर नलागीकन पछाडितर मात्र ढकेल्छ । त्यसैले गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो— सबै संस्कार बदल्नु पर्छ । संस्कार अनित्य छ । संस्कार बदल्नु पर्छ भन्ने कुरा प्रज्ञा भएको मानिसलाई मात्र थाहा हुन्छ ।

सब्बे संखारा अनिच्चाति यदा पञ्जाय पस्सति ।

अथ निब्बिन्दति दुक्खे एस मग्गे विसुद्धिया ॥

भाव अर्थ— सबै संस्कार अनित्य हो भनी प्रज्ञाले देखिन्छ अनि त्यस ब्यक्ति दुःखबाट मुक्त हुने बाटो जान्छ । बुद्ध भन्नुहुन्छ— सबै संस्कार दुःखका कारण हुन् । कुसंस्कारबाट मुक्त हुन सकेमा मात्रै मानिसको जीवन शुद्ध हुन्छ ।

आजको समाजमा धेरै समस्या बढी रहेको छ । आ-आफ्नो संस्कार बदल्न र छोड्न कोही तयार छैन । सबैलाई संस्कारमा र संस्कृतिमा अमल लागेको छ । अनि कहाँबाट दुःख र समस्या हराएर जान्छ त ? संस्कार छोड्नु गाह्रो पर्छ । कुसंस्कार छोड्न नसकेकोले झगडा भएको बनारसको घटना प्रस्तुत गर्दछु ।

हामीकहाँ तमाखु र जाँड खाने कुसंस्कार बसे जस्तै बनारसका मानिसहरूलाई भाड खाने बानी बसेको छ । भाड बनाउन पैसा धेरै खर्च हुन्छ रे । एकदिन भाड खाने संस्कार भएका मानिस केही काममा बाहिर गएको रहेछ । फर्केर आउँदा अबेर भयो । उसले भाड खान खोज्यो । बनाइ राखेको सिद्धिएको रहेछ । भाड बनाउनलाई बदाम आदि सामान पनि छैन । किन्नलाई बजार गएको त पसल जम्मै बन्द भइसक्यो । उसलाई भाड नखाएमा सुत्नै नसक्ने रहेछ । त्यसैले एउटा पसलको खापामा खट खटाए । पसल बन्द भैसक्या भनेर भित्रबाट जवाफ आयो । फेरि आफ्नो पीर पोखेर पसल खोल्न बाध्य तुल्यायो । चाहिने चीज लियो

र सयको नोट दियो । पसलेले भन्यो फिर्ता दिने पैसा छैन । भोलि लिन आउनु भनेर आयो । तर पसल सबै उस्तै उस्तै छ । भोलि पैसा फिर्ता लिनलाई उसले चिन्ह खोज्यो । एउटा साँढे पसल अगाडि बसीरहेको उसले देख्यो । त्यसैलाई पसल चिन्ने चिन्हको रूपमा मनमा राखी उ घर फर्क्यो ।

भोलिपल्ट पैसा फिर्ता लिन गयो र त्यही साँढे खोज्न गयो । त्यो साँडे मुसलमान सुजिकार पसलको अगाडि बसेको रहेछ । त्यो भाड खाने मान्छे सरासर दर्जीकहाँ गएर पैसा माग्यो । सुजीकार अलमल्ल पन्यो कहाँको पागल आएछ भनेर । भाड खाने मान्छेले भन्यो— म पागल होइन, बरू तिमी त ठग रहेछौ । एकै रातमा पसल फेरेछ । दान्ही पनि पालेछ । मेरो पैसा फिर्ता नदिनको लागि हिजोसम्म बदाम मसला आदिको पसल थियो, आज सुजिकारको पसल भयो । यसपछि त्यहाँ खूब झगडा भयो ।

यहाँ झगडा हुनुको मूल कारण भाड खाने बानि नै हो । आजभोलि सारा समाज धेरै झगडा भैरहने आ-आफना कुसंस्कार छोड्नु नसकेकोले नै हो ।

हाम्रो देशमा प्रजातन्त्र आए पनि पुरानो संस्कार हटेको छैन । नयाँ सिसिमा पुरानो रक्सी भए जस्तै भयो । असीमित व्यक्तिगत स्वार्थ भावना हटेको छैन । व्यक्तिगत स्वार्थलाई प्रजातन्त्र ठानेको छ । बलात्कार, भ्रष्टाचार, अन्याय, अत्याचार गर्ने व्यक्तिगत स्वतन्त्रतालाई प्रजातन्त्र कहलाइन्छ । चरित्र जति भ्रष्ट भएता पनि पूजा पाठ, कर्मकाण्ड गर्नलाई प्रजातन्त्र र मानवता भनिन्छ । कुसंस्कार नत्यागीकन कहाँ प्रजातन्त्र टिक्छ र ?

पुराना रीतिथिति र चाडपर्व मनाउने संस्कारलाई संस्कृति मानिरहने, कुबानी र कुसंस्कार नछोडिकन हाम्रो नेपाल कहिले उन्नतिमा पुग्ने हो कुन्नि !?

जोशमा होश गुम्दा

गौतम बुद्धले शान्तिको लागि र दुःखबाट मुक्त हुनको लागि आठवटा बाटो देखाउनु भएको थियो । त्यसलाई मध्यम मार्ग र आर्य अष्टांगिक मार्ग पनि भनिन्छ । ती हुन्- ठीक दृष्टि, ठीक सोचाई, ठीक बोली, ठीक काम, ठीक जीविका, ठीक प्रयत्न, ठीक होशियारी र ठीक एकाग्रता ।

होशमा हुनु, सचेत हुनु, सावधान हुनु, जागृत हुनु सबै सम्यक स्मृतिका पर्याय वचन हुन् । गौतम बुद्धले बरोबर भिक्षुहरूलाई पर्ने सुख दुःखको अनुभव, मन कहाँ कहाँ जान्छ र त्यसको प्रतिक्रिया के हुन्छ यतातिर ठीकसंग होशियारी हुनुपर्छ ।

यसरी होशियारी हुनसके, सचेत हुनसके हामीमा लुकीछिपी बसेको राग, द्वेष, ईर्ष्या आदि पातलो हुँदै जान्छ । शोक र पश्चाताप हराएर जान्छ । शारीरिक र मानसिक तनाव टाढिँदै जान्छ । गल्ती हुने कामबाट हट्ने हौसला मिल्छ । अनि दुःखबाट मुक्त हुन सजिलो हुन्छ ।

हामी हिंदाखेरि होश छैन भने खाल्टोमा खसिन्छ, फोहरमा पाउ पर्दछ, दुर्घटना हुने खतरा रहन्छ । मोटर चलाउँदा होशियार र सावधान हुनु नितान्त आवश्यक छ । त्यस्तै खान लाग्दा, कुरा गर्न लाग्दा, खेलन लाग्दा, रक्सी खान लाग्दा होश गुम्नु हुँदैन । गुम्यो भने दुर्घटना हुन्छ । सतर्क र सजग भै बस्नु भनेको दरबारको ढोकाको पाले जस्तै हुनु हो । पालेलाई होश गुम्यो भने शत्रु भित्र पस्न सक्छ । पसलमा बस्ने पसले सतर्क र सजग हुनुपर्छ । ग्राहकले के मागेको छ, कति दिनुपर्ने र कति पैसा लेनदेन गर्नुपर्ने त्यतातिर ध्यान दिनुपर्छ, सावधान हुनुपर्छ । सुनको गहना किन्दा झन सतर्क र सजग हुनुपर्छ, पित्तलको पर्न सक्छ ।

बुद्धको होशियार हुनुपर्ने शिक्षा सबै वर्गमा प्रत्येक क्षण लागू हुनुपर्छ । एकजना मानिस एउटा सडक छेउ पिशाब फेर्दै त्यहाँ भित्तामा लेखिराखेको सूचना पढ्दै थिए । जसमा भनिएको थियो— “यहाँ पिशाब गर्न सख्त मनाही छ ।” पढ्दा पढ्दै त्यस्तो काम गर्नेलाई के भन्ने ? होशमा छ भन्ने ?

एकजना मानिस नेताहरूको भाषण धेरै भयो, यसको विरोध गर्नुपर्ने भनेर टोल टोलमा भाषण गर्दै हिंड्न थाले । अब त्यसलाई होश छ भन्ने कि होशमा छैन भन्ने ?

पत्रकारहरूमा पनि होशियारी हुनु जरूरी छ । लेख र समाचार लेख्दा राम्रोसंग सतर्क र सजग हुनुपर्छ । लेखिएको समाचारले शान्ति स्थापनार्थ उपयोगी हुने हो कि होइन । प्रुफ रिडिङ्ग गर्दाखेरि विशेष होशियार हुनुपर्छ । नत्रभने गल्ती भएर अर्थको अनर्थ हुन जान्छ । होश ठीक भएन भने “न गर्नु पर्ने” ठाउँमा “न” छुट्छो भने “गर्नु पर्ने” हुने जान्छ ।

सबै अखबारमा प्रुफ मिस्टेक भएको पाइन्छ । गोरखापत्रमा पनि पाइन्छ । यस पत्तिको लेखक पनि सम्पादक काममा संलग्न भएको बीसौं वर्ष भयो । अहिलेसम्म प्रुफ रिडिङ्ग गर्दाखेरि गल्ती हुने गर्छ । जनआस्था र दृष्टि साप्ताहिकमा मेरो लेख छापिन्छ तर प्रुफ मिस्टेकको बारेमा यी पत्रिका पनि मुक्त छैन । प्रुफ रिडिङ्ग ठीकसंग नहुनु भनेको होश ठीक नहुनु हो ।

अब जाउँ प्रेमी-प्रेमीका बीच होश गुमेकोले झगडा कसरी भयो भन्नेतिर । एकजोडी युवा युवती बीच प्रेम विवाह भयो । दुबै एकजना साहुको बंगलामा एक तल्ला बहालमा बस्न गए । दुबैजनाले हनिमुन जीवन खूब रमाइलो ढंगमा बिताउन थाले । उनीहरू दुबैजना एउटै थालमा खाने गर्दथे । प्रत्येक क्षण म्वाइ खान्थे । घरपति साहुलाई उनीहरूको रमाइलो जीवनदेखि आरिस लाग्न थाल्यो । उनले विचार

गरे- हाम्रो पालमा विवाह गरेर कति महिनासम्म मुखै हेर्न हुँदैनथ्यो, कुरा गर्नु र हाँसखेल गर्नु त कहाँ हो कहाँ, आजभोलि त कुरै अर्कै !

क्रमशः ७/८ महिना यस्तै रमाइलो वातावरणमा बित्यो । पछि एक दिन ती प्रेमी प्रेमिकाबीच झगडा भयो । ठूलो स्वरले भनाभन भइरहेको घरपतिले सुने । घरपतिलाई बडो आश्चर्य भयो र त्यस्तो रमाउने दम्पतिबीच कसरी झगडा उठ्यो, के कारणले झगडा उठेको हो ! त्यसपछि घरपति उनीहरूको कोठामा गएर दैलो खट्खटायो ।

उनीहरूले ढोका खोले । साहुजीले सोधे- होइन, तपाईंहरूको जीवन हिजोसम्म महजस्तो मिठो थियो, आज किन झगडा गरिरहनु भएको ?

स्त्रीले भनिन्- हेर्नुस् साहुजी ! मेरो श्रीमान्ले हाम्रो छोरालाई वकिल बनाउने रे । वकिलको जीवन पापी जीवन हो । म आफ्नो बच्चालाई डाक्टर बनाउन चाहन्छु । यसैको बारे हामीबीच झगडा भएको हो ।

साहुजीले भने- होइन, छोराको विचार पनि बुझ्नु पर्‍यो नि ! उसको के इच्छा छ ? वकिल बन्ने कि डाक्टर बन्ने, खोइ त छोरा ?

उनीहरूले भने- बच्चा त जन्मेकै छैन, पेटमै छ । अनि साहुजी जिल्ल परेर भने- कस्तो बेहोशी भएका यी प्रेम-प्रेमीका ! बच्चा जन्मेकै छैन उसको बारेमा दुबै जनाबीच यति झगडा ? त्यसैले गौतम बुद्धले सधैं भिक्षुहरूलाई शिक्षा दिनुहुन्थ्यो- सधैं होशियार हुनुपर्छ । होश ठीक ठाउँमा राख्नुपर्छ । सचेत हुनुपर्छ ।

अनुशासन र संयम बारे बुद्धको शिक्षा

गौतम बुद्धले जन जीवन मंगल हुने ३८ वटा कुरा भन्नु भएको थियो । त्यसमा अनुशासन र संयम पनि पर्दछ । जुन व्यक्ति अनुशासन प्रिय छ र संयम छ त्यो व्यक्ति सच्चा नागरिक बन्न सक्छ । महापुरुष बन्नलाई पनि अनुशासन र संयम अनिवार्य छ । कसैले आफ्नो दोष कमजोरी देखाई दिएको बेला आफ्नो कमजोरी महसूस गरी संयम जीवन बिताउन व्यक्ति अनुशासन प्रिय हुन सक्छ । करूणा चित्तले दोष देखाउने व्यक्तिलाई गुरु ठान्नु मनुष्य गुण हो । दोष देखाउने सुझाव दिने व्यक्ति नभएको खण्डमा मानिस स्वेच्छाचारी हुन सक्छ ।

गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो— यदि मलाई मार नआएको भए अर्थात् विरोध गर्नेहरू नभएको भए म बुद्ध नै बन्ने थिइन होला । विरोध गर्नु प्रजातन्त्रको लक्षण हो । तर विरोध रचनात्मक र सुधारात्मक हुनुपर्छ । ध्वंसात्मक हुनु हुन्न ।

उन्नति हुन इच्छुक व्यक्तिले अरूले दिएको राम्रो सुझाव सुन्न सक्नुपर्छ । संयमी हुनुपर्छ । अथवा त्यो व्यक्ति अट्टेरी बन्न सक्छ अनि सबैको अप्रिय पात्र हुन पुग्छ । सारिपुत्र महास्थविर बुद्धको अग्रश्रावक थिए । एकदिन उहाँको चीवर वस्त्र भुईँमा छुइरहेको थियो । त्यसबेला आजै मात्र भिक्षु भएको नवक सानु भिक्षुले देखेर भन्नुभयो— सारिपुत्र भन्ते चीवर भुइँमा छुइयो । अनि सारिपुत्र महास्थविरले उसप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्नुभयो ।

यहाँ सम्झी राख्नुपर्ने कुरो के छ भने जसले जे भने पनि सुन्नु अनुग्रही हुनुपर्छ भनेको होइन । गुरुले भनेको कुरा पनि सबै ठीक छ भन्ने

ठानी स्वीकार गर्नुपर्छ भन्ने छैन । सिद्धार्थ कुमारले धेरै आफ्ना गुरुहरूलाई छोडेर गएका थिए । किनभने पहिलेका गुरुहरूमा आफूले चिताए जस्तो शान्तिको शिक्षा थिएन र पाएनन् । अंगुलिमाल पहिले अहिंसक र अनुशासन प्रिय तथा संयमी थियो । पढ्नमा जेहन्दार थियो । गुरुको र गुरुआमाको विश्वास पात्र थियो । साथीहरूलाई अहिंसकको अनुशासन प्रिय जीवन सट्टा थिएन । ईष्याले गर्दा साथीहरूले कुनियतले बिलकुल मनगढन्ते चुक्ल गरे । अनि अहिंसकको गुरुले अविवेकी भएर अनुचित ढंगले विचार गरेर भने— अहिंसक ! तिमी विद्यापारंगत भयौ, अब तिमीले मानिसहरूको अंगुली काटी माला बनाई मलाई गुरुपूजा गर । अहिंसक गुरु भक्तिले अनुशासन प्रिय बनी मानिस मारीकन अंगुली संकलन गरी माला बनाउन शुरू गरे । त्यसपछि अहिंसक मानव दानव बन्न पुग्यो । अनि त्यो अहिंसक होइन दानव अंगुलिमाल बन्यो ।

यसले के बुझिन्छ भने गुरुको भए पनि सबै कुरा मान्नु पर्छ भन्ने छैन । अनुशासन प्रिय बन्नको अर्थ र क्षेत्र अलग्गै छ । यहाँ बुझ्नुपर्ने कुरा के भने अनुशासनहीन र असंयमीहरू अहिलेमात्र छन् भन्ने होइन रहेछ । बुद्धको पालादेखि रहेछन् । बुद्धकाल देखि अहिलेसम्म भिक्षु संघमा अनुशासनहीन भिक्षुहरू थिए र छन् । आजभोलि स्कूल र क्याम्पसमा, शिक्षा क्षेत्रमा, सरकारी कार्यालयमा, राजनीति क्षेत्रमा, धार्मिक क्षेत्रमा, व्यापारी क्षेत्रमा, पारिवारिक जीवनमा जहाँ पनि अनुशासनको कुरा, असंयमित कुरा सुन्न पाइरहेको छ । आज अनुशासनहीनको कुरा ठूला समस्या भइरहेको छ । यसको जिम्मेवार को हुन् ? रचनात्मक शिक्षा दिन नसकेकोले हो कि वातावरण स्वच्छ नभएकोले हो कि शुद्ध चेतना नभएकोले हो कि ? बुद्धले एकचोटी भन्नुभएको थियो— मानिसको चित्त शुद्ध थियो तर दूषित वातावरणले गर्दा कलुषित भयो । (अंगुत्तर निकाय)

कस्सच्चया न विज्जति - अर्थात् दोष नभएको को छ ?

कस्स नत्थि अपागत - अर्थात् अपराध कसले गरे छैन ?

को न सम्मोह मापादी - अर्थात् मोहमा नफस्ने को छ त ?

कोइध धीरो सदासतो - अर्थात् सधैँ होश कसको रहन्छ त ?

यसको मतलब भयो मानवमा कमजोरी छ तर यो कमजोरी सधैँ हुन भएन । त्यसैले सत्पुरुषको संगत गर्नुपर्छ । असल शिक्षा हासिल गर्नुपर्छ । सद् उपदेश र सुझाव सुनेर मनन गर्नुपर्छ । गौतम बुद्धले भन्नु भएको छ- मानिसको स्वभाव चिन्न र बुझ्न गाह्रो छ । यसो हेर्दाखेरि पहिलेदेखि नै मानिस अनुशासनहीन छ कि जस्तो लागे पनि सबै मानिस अनुशासनहीन छैनन् । संयमी र अनुशासन प्रिय मानिस पनि छन् ।

खोइ आजभोलि प्रजातन्त्र आयो र प्रजातन्त्रको रक्षा गर्नुपर्छ भनी चिच्याइरहन्छन् तर स्वेच्छाचारीतन्त्र वा व्यक्ति स्वार्थीतन्त्र विकसित भइरहेको देखिन्छ । कतै संयमित र अनुशासन देखिदैन । भिक्षु समाजमा पनि अनुशासनको कमी छ । यो कस्तो प्रजातन्त्रको युग हो ? जे होस् बुद्धले मंगलमय जीवनको लागि अनुशासन र संयम चाहिन्छ भनेको धुबसत्य हो ।

Dhamma.Digital

विद्वान पनि पतन हुने गर्छ

गौतम बुद्धकहाँ गएर एकजना प्रतिष्ठित व्यक्तिले सोधेछन्—
तपाईंले मानिसहरूको भलो हुने धेरै कुरा भन्नु भएको छ अब पतनका
कारणहरू पनि भन्नुस् न । बुद्धले भन्नुभयो—

सुविजानो भवं होति, सुखिजानो पराभवो
धम्मकामो भवं होति, धम्मवेस्सि पराभवो ।

अर्थात् विद्वान, जान्नेहरू उँभो पनि लाग्छन्, पतित पनि हुन्छन् ।
न्यायप्रेमी उँभो लाग्छ, अधर्मीहरू पतित हुन्छन् ।

गौतम बुद्धको भनाई ठीक हो, किनकि सबै विद्वान उँभो लागेको
देखिदैन, धेरैजना पतित पनि भएका छन् । ठूलूला राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री,
विद्वान मन्त्रीहरू, साधु महात्माहरू समेत पतित भएका छन् । यसो
किन भएको त ? पढे लेखेर विद्वान भएपछि मानिसमा नम्रपना र सेवाभाव
हुनुपर्ने हो । फल फलेको रूख झुक्नुपर्ने हो, तर केही केही मानिसहरू
यस्तो नभई ठाडो हुने स्वभाव हुन्छ । उनीहरूमा कुरा गर्दा नैतिकता,
काममा चाहिँ अनैतिकता र भ्रष्टाचार हावी हुने गर्छ । सेवक हुनुपर्नेहरू
मालिक हुन खोज्छन्, अरूलाई दास बनाउन खोज्छन् । जान्ने, सुन्ने भएर
आइसकेपछि घर-घरमा आमा-बाबु र गुरुजनहरूलाई नगन्ने,
मानसम्मान नगर्ने, अशिक्षित भनेर हेला गर्ने गर्छन् । पढे-लेखेकाहरूलाई
नपढेकाहरूले मान्दै मान्दैनन् भनेर आफै गम्किन्छन् । आफ्नो तर्फबाट
हुनुपर्ने कर्तव्य पालन हुन्छ कि हुँदैन, आफूमा मान-सम्मान पाउन लायक
योग्यता छ कि छैन, आफ्नो तर्फबाट केही कमजोरी र गल्ती पो भएको
छ कि ? त्यतातिर ध्यान दिँदैनन् । आफ्नो गल्तीलाई भूल भनेर स्वीकार
गर्दैनन् । यहाँ उदाहरणार्थ केही प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्न चाहान्छु ।

म एक दिन भोजनको लागि एउटा घरमा गएको थिएँ । त्यस बखत एकजना केटीले भनिन्— भन्ते, (स्वामीजी) यो मेरो भाई हो । आइ. ए. पास भयो, मचाहिँ एस. एल. सी. मात्र पास भएँ । मलाई यो भाईले सानै हेप्छ । पढाई र ज्ञानले म कान्छो रे भन्छ । जे भए पनि म उसको दिदी त हुँ नि ! भाईले दिदीलाई हेप्नु धर्म हो ?

एकचोटी म भोजपुर गएको थिएँ । एकजना छोरीले आमा-बुबालाई भनी— “म घाँस काटेर डोको बोक्दैन, मलखाद बोक्दिनँ । मैले आइ. ए. पास गरेको घाँस काट्न र डोको बोक्नलाई होइन ।” हो, यस्तालाई नै गौतम बुद्धले— सुविजानो पराभवो अर्थात् पढे-लेखेकाहरू पतीत हुन्छन् भनेर भन्नुभएको हो ।

बनेपामा मैले देखें— एकजना बि. ए. पास भएको प्रधान-अध्यापक मलखाद डोको बोकेर खेततिर जाँदै थिए । मलाई देखेर उसलाई अलि लाज लागेछ । काम गर्नका लागि केको लाज ! जे पनि काम गर्न सक्नु यो उत्थानको लक्षण हो । काम गरेर मान्छे कहिल्यै पनि पतन हुँदैन ।

अब जाऊँ, बुद्धकालीन केही विद्वान भिक्षुहरू तिर । भिक्षु देवदत्त ६ जना शाक्य (क्षेत्री) राजकुमारहरूमा एकजना थिए । उनमा अभिमान चढ्यो र महत्वाकांक्षी भए । उनले बुद्धलाई मारेर आफू बुद्ध बन्ने कुप्रयासहरू र कुआकांक्षा पनि गरे । धेरै षडयन्त्र गरे, तर असफल भए । यस घटनाबाट थाहा पाउँछौँ अविवेकी विद्वान पनि पतीत हुनसक्छ ।

भिक्षु छन्न सिद्धार्थको बालक कालदेखिका साथी र सारथी थिए । ऊ भिक्षु बनेदेखि उसको पनि टाउको ठाडो हुन थाल्यो । आफूभन्दा ठूला भिक्षुहरूलाई मान्दैनथे, कसैलाई टेउँदैनथे । अटेरी मात्रै होइन, उनको व्यवहार नै अरूलाई असजिलो लाग्न थाल्यो । सबै भिक्षुहरूका लागि आँखाको धूलो जस्तो भए । सारिपुत्र महास्थविरले अतिदिन आउँदा भन्न

थाले- “म को भन्ने तिमीलाई थाहा छैन ? सिद्धार्थलाई बूढो हुनुपर्छ, मर्नुपर्छ, विरामी भइन्छ भनेर सम्झाई दिने मान्छे मै हूँ । दरबारबाट सिद्धार्थलाई बाहिर लग्ने पनि म नै हूँ । मलाई अर्ति दिन आउने ?”

भगवान बुद्धकै पालामा कौशाम्बी भन्ने ठाउँमा पाँच-पाँचसय भिक्षुहरूका गुरु दुई विद्वान भिक्षुहरू थिए । एकजना कथा भन्नमा नामी थिए भने अर्का नियम पालन सम्बन्धी महापण्डित । कथा भन्ने भिक्षुले सानो एउटा नियम उल्लंघन गरेका रहेछन् । त्यो देखेर नियम पालन गर्ने भिक्षुले सोधे- तिमीले जाना-जानी गल्ती गरेको कि नजानिकन गरेको ?

कथा भन्ने भिक्षुले भने- नजानिकन ! भूल भयो, म क्षमा माग्छु । त्यसो भए क्षमा ! तर पछि उनले आफ्नो शिष्यहरूलाई भने- देख्यौ त्यो कथा भन्ने भिक्षु छ नि ! उसलाई त सानो नियम उल्लंघन भएको पनि थाहा रहेनछ । यत्ति कुरा सुन्नासाथ कथा भन्ने भिक्षुका चेलाहरूकहाँ गएर उनले भन्न थाले- तिमीहरूको गुरु त कथा भन्नमा मात्रै सिपालु रहेछ तर एउटा सानो नियम पनि पालन गर्न जानेको रहेनछ ।

उताका भिक्षुहरू आफ्ना गुरुकहाँ सुनेको कुरा सोध्न गए । गुरुले भने- मैले भूल स्वीकार गरेर क्षमा पनि मागिसकेँ र क्षमा पनि पाइसकेँ, फेरि यो कुरा किन उठ्यो ? त्यसो भए त्यो नियम सम्बन्धी विद्वान भए पनि नियम पालन गर्न नजान्ने र नैतिकताहीन रहेछ । यो कुरा सुनेर उनका चेलाहरू नियम पालन गर्ने भिक्षुका चेलाहरू कहाँ गएर भन्न थालेछन्- तिमीहरूको गुरु नियमको ज्ञाता भएर पनि नियम पालन गर्न जान्दैन रहेछन् । यसै कुरामा वादविवाद भई ठूलो झगडा हुनगयो ।

गौतम बुद्धले यो कुरा थाहा पाइसकेपछि स्वयं उनीहरूकहाँ जानुभई भन्नुभयो- हे भिक्षुहरू ! तिमीहरूलाई लाज लाग्दैन ? पहेंलो

लुगा लगाएर झगडा गरिरहनु राम्रो कुरो होइन । एकदिन मनुपछ भन्ने कुरा बिस्यो ? मिलेर बस, झगडा नगर ।

भिक्षुरूमा जोश चढेको रहेछ । अनि भने- तपाईं बुद्ध हुनुहुन्छ । तपाईं आफ्नो ठाउँमा बस्नुस, हाम्रो मामिला हामी आफै हेरीला । झगडालु भिक्षुरूले बुद्धको कुरा मानेनन् ।

यस घटनाले स्पष्ट हुन्छ विद्वान पतीत पनि हुन्छन् । आजभेलि पनि ठूलूला विद्वानहरूले भयंकर गल्ती गर्छन् गल्ती गरेपछि पदबाट राजीनामा दिन्छन्, पतीत हुन्छन् र भइरहेछन् ।

भिक्षु जीवनको सिद्धान्त र व्यवहार

भिक्षु जीवनको उद्देश्य र व्यवहारका बारेमा सानो लेख जस्तो लेखेर सम्झाई दिनु सजिलो काम होइन । आज सारा धर्म र राजनीतिको सिद्धान्त अनि व्यवहारमा आकाश पाताल जतिको फरक फरक देखिएको छ । त्यत्तिनै फरक भइसक्यो । तैपनि संक्षिप्त रूपमा भए पनि भिक्षु जीवनको बारेमा जानी राख्नु राम्रै होला ।

सिद्धार्थ गौतमले बोधिज्ञान लाभगरी बुद्ध बनिसकेपछि सर्वप्रथम सारनाथमा भिक्षु संघ स्थापना गर्नुभयो । ६१ जवान भिक्षुहरू जम्मा भइसकेपछि गौतम बुद्धले भिक्षुहरूलाई आज्ञा दिनुभयो— भिक्षुहरू ! अब हामीहरू सबै प्रकारका पारिवारिक बन्धनबाट मुक्त भयौं । अज्ञानीहरूलाई ज्ञानरूपी आँखा दिन बहुजन हितका लागि गाउँ-गाउँ र नगर-नगर घुम्न जाऔं । भिक्षु जीवन निस्वार्थ र स्वतन्त्र जस्तै सबैको अधिकार युक्त सामूहिक जीवन हो । स्वतन्त्रताको अर्थ पारिवारिक चिन्तनबाट मुक्त निस्वार्थ जीवन हो । तर कालान्तरमा त्यही जीवन खानको लागि अर्काको भरमा बाच्नुपर्ने जीवन भएको समेत देखिदैछ । भिक्षुहरू घर त्यागेर विहार र मठमा बस्दछन् । उनीहरूको आफ्नो घर हुँदैन । कसैले संस्थागत रूपमा कुनै चीज दान दिएको खण्डमा व्यक्तिगत हुँदैन । विहार भनेको नै सामूहिक वस्तु हो । त्यहाँ धेरै श्रद्धावानहरू गई ज्ञानको कुरा सिक्ने गर्छन् । तर सिद्धान्त यस्तो भए पनि व्यवहारमा विहार मठहरू समेत सामूहिक नभइकन व्यक्तिगत भइसके । निजीकरण त्यहाँ पनि भएको छ । धार्मिक केन्द्रहरू ज्ञान प्रचारको साथसाथै धन जम्मा गर्ने स्थल बनिरहेका छन् । निस्वार्थ भने पनि व्यवहारमा स्वार्थी भावनाको झलक देखिन्छ । हेर्दाखेरि हलुंगो लागे पनि भिक्षु जीवन

दुःखपूर्ण छ । अर्काको भरमा बाँच्नुपर्छ । पेट भर्न र खानका निम्ति बाँच्नको लागि त भिक्षु जीवन राम्रै छ, हलुका छ, सजिलो पनि छ ।

सिद्धार्थ गौतमले बुद्धत्व प्राप्त गरी बीस (२०) वर्षसम्म निस्वार्थ र अनुशासनप्रिय भिक्षु जीवन बिताउनु भएको कुरा पालि विनय पिटक-नियम संग्रहले बताएको छ । किन भने भिक्षुहरूका लागि विशेष केही नियम बनेका थिएनन् । चरित्र पवित्र हुनुपर्छ त्यति मात्र छ । सबै शुद्ध श्रद्धाले भिक्षु बनेका थिए । भिक्षुहरूलाई धेरै सत्कार गर्न थालिएपछि लोभी लालची अल्लिखहरू पनि भिक्षु बन्न आइपुगे । उनीहरू बिस्तारै बाँच्नको लागि खानुपर्ने र ज्ञानी भएर चरित्र सुधार गरेर धेरै जनालाई हित सुख हुने ज्ञान प्रचार गर्ने लक्ष्यबाट टाढिँदै गए । उनीहरूले बृहज्जन हितार्थ भन्ने लक्ष्यलाई बिर्सिँदै गए ।

पालि सूत्रपिटक बुद्ध उपदेश संग्रहमा ठाउँ-ठाउँमा गौतम बुद्धले अर्ति दिनुहुँदै भन्नुभएको छ— भिक्षुहरू ! राष्ट्रपिण्ड वा जनताले दिएको दान पचन गाह्रो छ, यदि तिमीहरू निस्वार्थी र सुचरित्रवान भएनौ भने । कुनै भिक्षुलाई उहाँले यसरी गालि गर्नुभएको थियो— “बलिवद्दोव जीवती” अर्थात् गोरू जस्तो बाँच्दैछौ, खूब खाना खाएर मोटाएका छौ ।

बुद्धको प्रथम धर्मोपदेशमा धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्र अनुसार भिक्षुजीवन मध्यममार्गी हुनुपर्छ । त्यसको मतलब मोजमज्जा गरी विलाषितामय जीवन र आधारभूत आवश्यकता पूर्ति नभई दुःखी जीवनबाट टाढा रहनु हो । भिक्षु नियम अनुसार जंगलमा रूखमुनि, मसानमा बस्न सक्नुपर्छ भनिए पनि बुद्धकालदेखि भिक्षुहरूले समाजबाट अलग भई जंगलमा बसी जीवन बिताईरहेको देखिँदैन । स्वयंम बुद्ध पनि स्वास्थ्यी छोराहरूलाई त्यागी समाजबाट अलग रहनुभएको देखिँदैनन् । समाजबाट अलग बस्नु ठीक पनि छैन । बुद्धले आफूलाई कमलको फूलको उपमा दिनुभएको थियो । कमलको फूल हिलोबाट उम्री हिलो र पानीबाट पनि अलग भएर चिटिक्क स्वच्छरूपमा फुलिरहेको हुन्छ । त्यस्तै थियो

बुद्धको जीवन । तर विस्तारै समाजको हावा लाग्नाले भिक्षुहरूको मन कमजोर हुँदै गयो र अनेक विकृतिहरू देखिन थाले । भन्न त सांसारिक दुःखबाट मुक्त हुने लक्ष्य लिएर पहेंलो वस्त्र धारण गर्ने तर काम भने उल्टो भए जस्तो लाग्छ । म पनि यस्तो प्रवृत्तिबाट मुक्त छैन ।

शुरू शुरूमा भिक्षुहरूको चरित्र राम्रो भएकोले समाज सुधार भएको देखिन्थ्यो । तर उपासक उपासिकाहरूको पुरानो संस्कार पुनर्जीवित भएकोले वा पुरानो विचारधारा नहराएकोले आ-आफ्नो कर्मकाण्ड गराउनलाई मात्र भिक्षुहरूको सम्मान गर्न थालियो । आजभोलि नेपालका भिक्षुहरूको जीवन पुरोहित जीवनमै सीमित भइसक्यो । व्रतबन्ध, पूजाआजा आदिबाट विरक्तिएर विकल्पका रूपमा भिक्षुहरूबाट परित्राण पाठ, बुद्धपूजा र भोजनदान दिने बौद्ध उपासकहरू संलग्न छन् भने भिक्षुहरू पनि यसैमा बेफुर्शत । दान नदिए भिक्षुहरू बाँच्ने पनि कसरी ? उपासक उपासिकाहरूलाई पनि त्यति भए पुग्छ । कथा सुन्न पाए पुग्छ । तर कथा सुनेर चरित्रवान बौद्ध बन्नतिर त्यति ध्यान दिदैन जस्तो देखिन्छ । पुरानो संस्कार जस्ताको तस्तै छ ।

साँच्चै भनू भने— भिक्षु जीवन आफू मात्र दुःखबाट मुक्त हुनलाई होइन, अर्काको दुःख र कष्ट हटाउन र अरू मानिसहरूलाई पनि सज्जन तथा ज्ञानी बनाउनको लागि पनि हो कथा भन्नु र उपदेश दिनु भनेको नै समाजमा रहेको कुरीति कुसंस्कारलाई हटाउनु हो । स्वार्थपूर्ण जीवन होइन, बुद्धको प्रथम उपदेश अनुसार आफू एकलै दुःखबाट तर्नलाई होइन । बहुजन हित र सुखको लागि हो । भिक्षु जीवनको उद्देश्य अप्रसन्नहरूको लागि प्रसन्न बनाउन र प्रसन्नहरूलाई झन बढी प्रसन्न पार्नु हो । समय धेरै परिवर्तन भइसक्यो । भिक्षु जीवनमा धेरै विकृति आइसक्यो, तर समस्या मात्र छ । समाधान देखिदैन । विकृति कहाँ छैन ?

आर्यमौन

धेरै जसो बुद्धवचन अध्ययन गर्नु र स्मरण गरी राख्नु उपायोगी हुन्छ । बुद्ध वचनको स्मरण गरेर मात्र पर्याप्त हुँदैन दैनिक जीवनमा प्रयोग पनि गर्नु आवश्यक छ । आज भोलि ध्यान केन्द्रहरूमा विपस्यना ध्यान शिविर संचालन भैरहेका छन् । त्यस्ता ठाउँमा पालन नगरी नहुने एउटा नियम छ— “आर्यमौन” अर्थात् कुरा नगरी बस्ने । कुरा गर्नु पत्थो भने अत्यावश्यक वा कामलाग्ने कुरा मात्र गर्ने । यो तरिका राम्रै हो । “आर्यमौन” को शिक्षा गौतम बुद्धले दिनुभएको हो । केही कारण नभइकन कुनै नौलो नियम र शिक्षा बुद्धले दिनुहुन्न । के कारण उहाँले आर्यमौनको शिक्षा दिनुभएको होला त ?

बुद्धको पालामा भिक्षुहरूबीच आपसमा कुराकानी चलेको थियो— पहिलेको आ-आफ्नो गृहस्थीको जीवन बारे । एउटाले सोध्यो तिमीले विहे गरेको थियौ ? बच्चा कति जना भए ? अर्कोले पनि सोध्यो— तिम्रो घरमा खाना पर्याप्त छैन कि ? परिवार कति जनाको छ ? तिमी किन भिक्षु बनेको ? घरमा धेरै काम गर्नु परेकोले भिक्षु बनेको हो कि ?

यस्तै कहिले राजनीतिको गरमागरम छलफल हुन्थ्यो फलाना राजा धर्मात्मा छ । फलाना राजा पापी रहेछ । जनाताको हित हुने गरी राज्य गर्दैनन् । अजात शत्रुले आफ्नै बाबु बिम्बिसार राजालाई मारेर सिंहासन खोसे । त्यस्तै गफहरू भैरहेको थाहा पाई गौतम बुद्धले भन्नुभयो— भिक्षुहरू ! सकभर “आर्यमौन” भएर बस्नु । अति आवश्यक भएको बेला काम लाग्ने मात्र कुरा गर्नुपर्छ । अन्यथा मौन भएर बस्नु राम्रो छ ।

त्यसपछि भिक्षुहरूको एउटा समूह तीन महिना वर्षाकाल वा वर्षावास बस्न जंगलमा गए । उनीहरू बीच आपसमा कुराकानी भयो । हाम्रो शास्ता बुद्धले कुरा नगरीकन बस्नुभन्नु भएको छ हगि ? भिक्षुहरूले बाचा गरे हामीहरू कुरा नगरौं । यसरी सल्लाह गरी जंगलमा अलगअलग

बस्न थाले । बाघ आएर खाए पनि, बोकेर लगे पनि चुप लागेर बसे । यो घटना बुद्धको कानमा पुग्यो र भन्नुभयो— मुख छँदाछँदै लाटो जस्तो बस्नु बुद्धको शिक्षा होइन । यसले थाहा पाउँछ— “आर्यमौन” भनेको कुरै नगरीकन बस्नु होइन । आवश्यक र काम लाग्ने कुरा गर्नुमा आपत्ति छैन । भिक्षुहरूले बुद्धको सदासय बुझेको थिएन ।

“आर्यमौन” शान्तिको बाटो हो र ज्ञान लाभको साधन हो । मौन भएर विचार गर्दाखेरि आफूलाई बोध नभएको, समझदारी नभएको कुरा बोध र समझदारी आउँछ । उदाहरणको लागि बुद्धकालीन घटना एउटा प्रस्तुत गर्दछु ।

गौतम बुद्धकहाँ एकजना नवयुवक गएको रहेछ । ऊ दार्शनिक मान्छे रहेछ । दार्शनिक माने— संसारको श्रृष्टि कसरी कहाँबाट भयो ? मानिस मरेर कहाँ जन्म लिन्छ इत्यादि चिन्तन गरिरहने । त्यो युवकले बुद्धसित प्रश्न गर्‍यो— मानिस मरेर फेरि जन्म लिन्छ कि लिदैन ।

बुद्धले भन्नुभयो— तिमीले एउटा काम गर दुईवर्षसम्म मौन भएर बस अर्थात् “आर्यमौन” भएर बस । आना पान स्मृति अर्थात् स्वास भित्र आयो, बाहिर गयो यसमा होश राखेर ध्यान गर । आफूलाई चिन्ने कोशिश गर । यसरी दुई वर्ष अभ्यास गरेर पछि मकहाँ आएर प्रश्न गर्नु । तब म तिम्रो प्रश्नको उत्तर दिन्छु ।

त्यो युवकले भन्यो — दुई वर्षसम्म आर्यमौन भएर बसेपछि तपाईंले उत्तर दिनुहुन्छ ? पछि उत्तर दिन सकिन्छ भने अहिले किन दिन नसकिने ?

बुद्धले भन्नुभयो— म उत्तर दिन सक्छु तर अहिले तिमीले बुझ्दैनौ । अहिले तिमीमा बुझिलिने योग्यता छैन । मैले अमृत दिन्छु तर तिम्रो भाँडोमा प्वाल परेको छ । अमृत खेर जान्छ । तिमीले त्यो भाँडोको प्वाल टालेर दुई वर्ष “आर्यमौन” भएर बस ।

यो कुरा सुनेर बुद्धको नजीकै एउटा रूखमुनि बसिरहेको एक जना भिक्षु हाँस्न थाल्यो । त्यो युवकले त्यो भिक्षुसंग सोध्यो— तपाईं किन

हास्नुभो ? त्यो भिक्षुले भन्नुभयो— तिमी भ्रममा न पर्नु । तिमीले प्रश्न सोध्नु छ भने अहिले नै प्रश्न गर । किन कि मलाई पनि त्यस्तै भएको छ । मलाई पनि बुद्धले दुई वर्ष चुप लागेर आना पान स्मृतिमा होश राखेर बस भन्नुभएको थियो । म पनि दुई वर्ष चुपलागेर वसें । अब मलाई प्रश्न गर्न नै आउँदैन । दुई वर्ष आर्यमौन भएर बस्दा खेरि यस्तो आनन्दको अनुभव भयो कि मैले सोध्न लागेको प्रश्न सित जीवनको कुनै सम्बन्ध नै छैन । मरे पछि फेरि जन्म लिन्छ कि भन्ने प्रश्न केही कामको होइन भनी मैले आफैले स्वतः बुझे । प्रश्न गर्ने परेन । तिमी सोध्ने भए अहिले नै सोध ।

गौतम बुद्धले भन्नुभयो— तिमीले सोधे पनि म उत्तर दिन्न । बरू म तिमीलाई औषधि दिन्छु । उत्तर दिन्न । औषधि पनि गरिदिन्छु । म वैद्य हुँ, दार्शनिक होइन । मैले दिन चाहेको औषधि हो दुई वर्षसम्म “आर्यमौन” भएर बस । यही उत्तम औषधि हो । दुई वर्षसम्म यो औषधि प्रयोग गरिसकेपछि म कहाँ आएर प्रश्न गर ।

उसले त्यस्तै गर्‍यो । त्यो युवकको नाउँ हो मालुक्य पुत्र । त्यो आर्यमौन भएर बस्यो । न चाहिने कुरा गर्ने बानी छोड्यो । दुई वर्ष आनापान स्मृति ध्यान अभ्यास गरिसकेपछि उसले प्रश्न गरेन । तर बुद्धले उसलाई भन्नुभयो— दुईवर्ष पूरा भयो होइन मालुक्य पुत्र ? दुई वर्षसम्म होश र चेतना कहाँ रह्यो ? अब प्रश्न सोधे पनि हुन्छ ?

मालुक्य पुत्र टाउको निहुराउँदै हासै बस्यो । उसले भन्यो— तपाईंको औषधिले नै ठीक भयो, जुन मलाई चाहिएको थियो त्यो पाएँ । जुन बुझ्नुपर्ने र थाहा पाउनुपर्ने त्यो थाहा पाएँ र बुझे । धन्य छ तपाईंको दृष्टि र करुणा ! यदि म जिद्दी भएर प्रश्न सोधेको भए म घाटामा परेको थिएँ । म कुपथमा पड्न सक्थ्यो । म जिद्दीवाला नभएर तपाईंको, तपाईंले दिनुभएको औषधि सेवन गरेँ, त्यही औषधिद्वारा उत्तर पाएँ । औषधि सेवनले स्वास्थ्य पनि ठीक, बाङ्गो दृष्टि पनि ठीक भयो, आफूलाई आफैले चिनें । यो वर्तमान जीवन ठीक पार्न नै तपाईंको औषधिको लक्ष्य रहेछ । मरेर कहाँ जन्मलिन्छ पश्नले त मानिसलाई पागल बनाई दिन्छ । वर्तमान जीवन स्वच्छ र शुद्धहुनु पर्छ । आर्यमौन जीवन सफलताको मूल मन्त्र हो । धेरै बोल्न आवश्यक छैन । वादविवाद होइन । काम गर्नु नै आजको आवश्यकता हो । ■

बुढी आमाको अनुभव

यहाँ लेखन लागेको रेडियो नेपालको नक्कली “बुढी आमा” को बारेमा नभई बर्माको असली बुढी आमाको बारेमा हो ।

एक दिन एउटी बुढी आमा विरक्तिएर मत्यान्ह समय घरबाट निस्कन् । उनले यस्तो बृद्ध अवस्थामा विहारमा गएर ध्यान भावनाको अभ्यास गर्न पाए राम्रो हुन्छ भन्ने मनमनै सोचिन् । घाम निकै चर्किरहेको थियो । गर्मी सहनै नसक्ने थियो । उनी एउटा सडकको छेउमा ठूलो रूखको छायाँमा बसिन् । त्यही पानी पनि राखिराखेको रहेछ । (बर्माका बाटोमा ठाउँ ठाउँमा रूखमुनि बटुवाहरूलाई पानी पिउनका लागि ठूलो घ्याम्पो राखेको हुन्छ ।) इच्छाभर बुढी आमाले पानी पिइन् ।

त्यही १४, १५ वर्षको एउटा केटा पनि बसिरहेको रहेछ । केटाले सोध्यो— बुढी आमा कता जान लागेकी ?

बुढी आमाले भनिन्— म विहारमा जान लागेकी हुँ ।

केटाले भन्यो— बुढी आमा धर्म गर्न जानलागेकी रहिछिन् । विहारमा बस्नुहुने भिक्षुहरूलाई दान दिने वस्तु कैही छैन । भगवान बुद्धको पूजा गर्न फूल पनि छैन । धिक्कार रहेछ ।

त्यो केटाले चिन्ना बेचिरहेको रहेछ । केटाले भन्यो— लौ बुढी आमा, यो चिन्ना एउटा तपाईंलाई दिन्छु । चिन्ना परेको खण्डमा जे पनि धर्म गरे हुन्छ ।

बुढी आमाले त्यो चिन्ना लिएर पटुकामा राखिन् र खुर्खुरू विहार तिर हिंडिन् । त्यहाँ एकजना तरूणी युवती पनि ध्यान गर्न आएकी थिइन् । युवतीले सोधिन्— बुढी आमा, कहाँबाट आउनु भएको ?

बुढी आमाले भनिन्— मैले सुख पनि धेरै भोगिसकें, दुःख पनि धेरै भोगिसकें । अब जीवनदेखि वाक्क भैसक्यो । तसर्थ म पनि ध्यान भावनामा संलग्न हुन आएकी ।

युवतीले भनिन्— अहो ! बुढेसकालमा पुगिसकेपछि बुढी आमालाई ध्यान भावना गर्न मन लागेछ ।

बुढी आमाले भनिन्— पहिले नानीजस्तै तरूणी अवस्थामा म पनि खुब राम्री र चिटिक्क परेकी थिएँ । श्रीमान्ले पनि खुब माया गर्दथे । के गरूँ अभाग्यवश घरमा आगो लाग्यो । श्रीमान् पनि आगोको चपेटामा परी विदंगत हुनुभयो । अहिले मेरो बैस पनि गइसक्यो । कसैले वास्तै गर्दैन । छाला पनि चाउरी परिसक्यो । शीरको रौँ पनि सेताम्य भैसक्यो । यस्तो अवस्थामा कसले हेर्छ मतिर ! यसरी आफ्नो अनुभवको कुरा जम्मै भनिरहेको बेला बाटोमा बसिरहेको एउटा केटोले दिएको चिठ्ठा पच्यो भन्दै एक लाखभन्दा बढी रुपैयाँ दिन आयो ।

बुढी आमाको आनन्द र उमंगको सीमा रहेन । विहारमा ध्यान गर्न आएकोले खाना पनि खान पाएँ । मन पनि आनन्द भयो । पैसा पनि पाइन् ।

मन शुद्ध हुनुपर्दोरहेछ । विहारमा बस्ने सबै भिक्षुहरूले पनि मैत्री र करूणापूर्वक बुढी आमाको हेरचार गरिरहनु भएको छ । अब कतै नजाने । यहाँ ध्यान भावना गर्ने ठाउँ छदैछ । खानाको पनि प्रबन्ध छदैछ । यो चिठ्ठाबाट प्राप्त रुपैयाँको सदुपयोग गर्नुपच्यो । म जस्तै अशरण र अनाथ अरू अरूको लागि पनि, बुढेसकालमा पुगेकाहरूलाई पनि ध्यान गर्ने एउटा कोठा र खानाको व्यवस्था गर्न सके राम्रो हुनेछ । यो ठूलो धर्म हुनेछ । यसरी विचार गरिकन एक लाख रुपैयाँ ध्यान केन्द्रकोषमा राखेर त्यसको व्याजबाट आउने रकमबाट खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाएर बुढी आमाले विहारमै आनन्दसंग बाँकी जीवन बिताउन थालिन् ।

बुद्धको शिक्षा दिने शैली

धेरैजसो मानिसहरूको विचार र धारणा यो छ कि बाहिरी संयम पनि मुख्य धर्ममध्ये एक हो । त्यसैले कसै-कसैले मासु खाँदैनन् । कसैले प्याज खाँदैनन्, कसैले धुम्रपान गर्दैनन् । मानिसहरूको यस्तो विचारले गर्दा बुद्धले विवश भएर भिक्षुहरूलाई धेरैजसो स-साना नियम, उपनियमहरू जस्तो कि घाँस उलेख्नु, फूल टिप्नु, पानी नछानी नखानु वर्षाकालमा तीन महिनासम्म एउटै स्थानमा बस्नु इत्यादि नियमहरू बनाउनुभएको हो । बाहिरी संयम पनि आवश्यक छ । तर, वास्तवमा चाहिएको संयम त आध्यात्मिक हो, अर्थात् मनलाई वशआ राख्नु हो । उदाहरणको लागि एउटा बुद्धकालीन घटना प्रस्तुत गर्दछु ।

गौतम बुद्धले ज्ञान प्राप्त गरिसकेपछि आफ्नो अनुभवको प्रचार गर्नुभयो । वहाँको नयाँ अनुभवका कुराले धेरै मानिसहरू प्रभावित भए । बुद्धको अनुशरण गर्नेहरूको संख्या बढ्दै गयो । भिक्षु संघको संख्या पनि दिन प्रतिदिन बढ्न थाल्यो ।

एक दिनको कुरा हो, एकजना श्रद्धालु एक भिक्षुको उपदेश सुनी संसारदेखि विरक्तिए । उनले विचार गरे— घरमा बसेर कहिल्यै पनि दुःखबाट मुक्त हुन सकिदैन । नाना प्रकारका झमेला छन् । भिक्षु नै बन्न जाति छ ।

केही दिनपछि ती श्रद्धालुले गृह त्याग गरे र भिक्षु संघको सदस्य बने । भिक्षु बनिसकेपछि नियम र शिक्षा सिक्नुपर्थो । एकजना भिक्षुले जिम्मा लिई उनलाई नियम सिकाउन शुरू गरे । बेसमयमा मात्र होइन, राति खानु हुन्न, पैसा, सुन-चाँदी छुनु हुन्न, बाटोमा हिंड्दाखेरि यता-उता हेर्नुहुन्न, नदिएको वस्तु लिनुहुन्न, फूलपात टिप्नुहुन्न इत्यादि यो गर्नुहुन्न, त्यो गर्नुहुन्न भन्ने मात्र सिकाइदिए । किन हुन्न, किन यो नियम बनाएको, किन नियम पालन गर्नुपरेको यसको व्याख्या भने गरिदिएनन् न सम्झाउने कोशश नै गरे ।

यी विनय नियमको कुरा सिक्सकेपछि उनी दुवै हात टाउकोमा राखी कराउन थाले— दुःखबाट मुक्त हुनका निमित्त भिक्षु बनेको त आपत पो पयो । यत्तिका नियम कसरी पालन गर्नसक्ने ? पाइलो उचाल्ने बित्तिकै आपत्ति संघादिसेस (दोष) हुन्छ । बढी मात्रामा पाप मात्र बोकिने पो भयो । बन्धनमा फसें । यो भिक्षु जीवनभन्दा त गृहस्थी जीवन नै उत्तम हो । गृहस्थाश्रममा बसेर नै सजिलोसित दुःखबाट मुक्त हुनसकिन्छ । ब्रह्मचर्य पालन गर्नु पनि नपर्ने । दान आदि दिएर कर्तव्य पालन गर्नसके भइहाल्यो । छिः ! मलाई यो चीवर (पहेलो वस्त्र) मनै पर्दैन । गृहस्थाश्रममै जान्छु भनी चीवर छोडी घर जान तयार भए । भिक्षुहरूले उनलाई समातेर गौतम बुद्धकहाँ लगे । बुद्धले यो तमासा देखेर सोध्नुभयो— यो भिक्षुलाई जबरजस्ती किन यहाँ ल्याएको ? के भयो ?

भन्ते; कुरा के भने यो मानिस हालै मात्र भिक्षु बन्न आएको हो । विनय-नियम धेरै देखेर भिक्षु जीवनदेखि वाक्क भएर भनूँ या डराएर, घर जानलाई तयार भएको छ भनी भिक्षुहरूले जम्मै कुरा सुनाए ।

गौतमबुद्धले त्यो विरक्त भएको भिक्षुलाई आफ्नो नजिक बोलाएर टाउकोमा हातराखी सम्झाउनुभयो, सात्त्वना दिनुभयो— तिमीलाई विनय-नियम गाह्रो भयो ? हेर, नियम मानिसले बनाएको हो, नियमदेखि डराउनुपर्दैन । नियम पालन गर्न नसक्ने भए त्यो नियमतिर वास्ता नगर, चिन्ता नगर । म एउटा मात्र नियमको कुरा भन्छु । तिमी एउटा नियम पालन गर्नसक्छौ होला नि ?

एउटा नियम त किन पालन गर्न नसक्ने । भन्नुहोस्, त्यो एउटा नियम के हो ? ती भिक्षुले सोधे ।

हेर, तिमी बिनाकाममा चुपचाप बस्दाखेरि मनमा नाना प्रकारका कल्पनाहरू आउँछन् । धेरैजसो जीवन सुखपूर्वक अथवा मोजमज्जा गरौं, त्यसको लागि द्वेष भावना आएर बदला दिने कल्पना आउँछ, इर्ष्या जागेर आउँछ । पालि साहित्यको भाषामा भनौं भने “काम वितर्क” (मोजमज्जाको कल्पना) “व्यापदा वितर्क” (क्रोध आउने कल्पना) “विहिंसा तितर्क” (बदलालिने कल्पना) मा मग्न हुनसक्छ । यस्ता खालका

नचाहिने खराब कल्पना मनमा आउने बित्तिकै यसलाई दबाउने कोशिश गर । यति गर्नसक्छौ कि सक्दैनौ ? वर्तमान क्षणलाई ध्यान राखी सजग सावधान भई बस्ने कोशिश गर ।

एउटा मात्र नियम भए किन पालन गर्न नसक्ने । खराब कल्पना आउने बित्तिकै होश राखी मनलाई आफ्नो अधीनमा राख्नु त हो नि' त्यत्ति त गर्नसक्छु भनी फूर्तिका साथ बुद्धलाई भने ।

त्यसो भए विनय-नियमलाई छाडी देऊ भनेर बुद्धले भन्नुभयो ।

यति बुद्धको आश्वानस सुनी ती निराश र हताश भएका भिक्षु सन्तोष तथा हर्षले गद्गद् भई बुद्धलाई नमस्कार गरेर आफ्नो ठाउँमा गए ।

त्यसपछि ती भिक्षु वर्तमान क्षणलाई महत्त्व दिन थाले । मनमा आउने कल्पनालाई खूब ध्यानपूर्वक सतर्क भई केलाउन थाले । नराम्रो कल्पना आउने बित्तिकै त्यसलाई दबाउन थाले । काम नलाग्ने विचार आयो भनेर विवेक बुद्धिले महसुस गरे । फलस्वरूप छिट्टै ती भिक्षु निश्चल मन भएको "अरहत" (शुद्ध व्यक्ति) भए । जीवन दुःखबाट मुक्त भयो ।

Dhamma.Digital

भगवान बुद्धको सांस्कृतिक क्रान्ति

ईशापूर्व ६२३ मा बुद्धको जन्म भएको थियो । त्यसताका भारत, पाकिस्तान, बंगदालेश र नेपाल भन्ने देश थिएनन् । त्यसताका भू-खण्डलाई जम्बुद्वीप भनी व्यवहार गरिन्थ्यो । जम्बुद्वीप क्षेत्र १५ लाख ७५ हजार माइलमा फैलिएको थियो रे ! त्यसताका समाज चार वर्णाश्रममा विभाजित थियो । ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य र शूद्र । बैदिक संस्कृतिको इतिहास अनुसार, समाजको व्यवस्था मिलाउन कार्य विभाजन गरिएको देखिन्छ । त्यतिबेला वेद र धर्मको अध्ययन-अध्यापन, यज्ञ-होम, दान लिने तथा कर्मकाण्डको अधिकार ब्राह्मण वर्गलाई दिइयो । उच्चजाति, धर्मको नेतृत्व मात्र होइन, राज्यको अनुशासन, सल्लाह र राजगुरु पदको अधिकारसमेत ब्राह्मणहरूलाई नै दिइयो । राज्य सञ्चालन र दण्डविधान बनाउने अधिकार क्षेत्रीहरूको हातमा गयो । यसरी नै व्यापार, कृषिकर्म, पशुपालन र आर्थिक कारोबार आदि गर्ने जिम्मा वैश्यहरूको हातमा गयो । त्यसताकाको व्यापारी र धनीवर्ग वैश्य नै थियो । यज्ञ-यज्ञादि कार्यको जजमान पनि यिनीहरू नै थिए । समाजमा वैश्यहरूको उच्चस्थान थियो । ब्राह्मण, क्षेत्री र वैश्यको दास समानको जात थियो— शूद्र । यिनीहरूको सेवकको रूपमा जीवन धान्नु पर्दथ्यो । जुन आजसम्म पनि हाम्रो समाजमा यथावत छ ।

ब्राह्मणहरूलाई बालकैदेखि त्रिवेदः ऋग्वेद, सामवेद र यजुर्वेद (पछि थपिएको अथर्ववेद) को अध्ययन तथा पुरोहित परम्पराको कर्मकाण्डको अध्ययन गर्नुपर्ने अनिवार्य शिक्षा लागू गरिएको थियो । अध्ययनमै संलग्न भएकोले अहिलेसम्म बाहुनहरू अध्ययनशील र सुझबुझ भएका हुन् । क्षेत्रीहरूको शस्त्रास्त्र प्रयोग गर्ने तालीम लिन अनिवार्य थियो । त्यसको लागि तक्षशीला, विक्रमशीला आदि विश्वविद्यालयको व्यवस्था थियो । कसै कसैले व्यक्तिगत रूपमा पनि अध्ययन गर्दथे ।

वैश्यहरूले पैसा सापटी दिने आदि आर्थिक कार्यहरू गर्दथे र यज्ञ आदिमा जजमान पनि भई दान आदि दिने काम पनि गर्दथे (शोषण पनि गर्दथे) । यिनीहरूको पनि समाजमा ठूलो स्थान थियो । र, आज पनि छ । राजालाई वैश्यहरूको सहयोग अपरिहार्य थियो । उनीहरूको सहयोग बिना राज्य सञ्चालन गर्नु सजिलो काम थिएन । आज पनि व्यापारीहरूको सहयोग बिना सरकार चलाउनु गाह्रै पर्छ । त्यसैले बजेट बनाउँदा व्यापारीहरूको फाइदातिर ध्यान केन्द्रित हुने गर्छ । यो विधि संसदीय प्रजातन्त्र भएका देशमा मात्र लागू हुन्छ ।

ब्राह्मणहरूले शूद्रहरूलाई शोषण गर्ने क्रममा धार्मिक गतिविधिमा भागलिन र विद्या अध्ययन गर्नबाट पनि बञ्चित गराएका थिए । उनीहरूलाई चर्पी आदि सफाई गर्ने तल्लो तहको काममा लगाई दासको स्थानमा राखे । शुरु शुरुमा महिलाहरूलाई धार्मिक कार्यमा भाग लिन दिइन्थ्यो, तर पछि गएर ब्राह्मणवादको प्रभुत्व जमिसकेपछि वेदको अध्ययन र यज्ञहोम आदि कार्यमा महिलाहरूलाई भाग लिनबाट बञ्चित गराइयो । माता-पिताको दिवंगतपछि उनीहरूको नाउँमा श्राद्ध गर्ने अधिकार पनि पुरुषहरूमा मात्र सीमित पारिदियो । फलस्वरूप पैतृक सम्पत्तिको अधिकारबाट पनि महिलाहरूलाई बञ्चित पारियो ।

विस्तारै महिला वर्गलाई सम्पूर्ण रूपले पराधीन बनाउँदै लगियो । जस्तो, बाल्यवस्थामा आमा-बाबुको अधीनमा बस्नुपर्छ । विवाहपछि लोग्नेको अधीनमा रही दासीसरह लोग्नेले भनेजस्तो गरी सेवारत हुनुपर्छ । आफूभन्दा लोग्ने पहिले मर्ने भने आजीवन विधवा भई बस्नुपर्छ । भारतमा लोग्नेसंगै सती जाने प्रचलन भएको र बेश्यावृत्ति बढेको पनि त्यही कारणले हो ।

हिन्दू संस्कृतिअनुसार, जीवनलाई चार आश्रममा विभक्त गरिएको छ ।

(१) ब्रह्मचर्याश्रम = विद्यार्थी जीवन (२) गृहस्थाश्रम = विवाहित जीवन (३) वानप्रस्थ = बृद्ध जीवन र सन्यासाश्रम = साधु-सन्यासीयुक्त धार्मिक जीवन ।

यज्ञ होम आदि धार्मिक कार्यदेखि मानिसहरू विरक्त हुन थाले । जजमान घटेपछि ब्राह्मण पुरोहितहरूलाई जीविका चलाउन गान्हो पऱ्यो । कृषिमा लागनु पऱ्यो भनी पुरोहित ब्राह्मणहरू किसान बन्न पुगे । कृषिको लागि पशुपालन गर्न शुरू गरे । पालिसुत्त निपातमा कसिभारद्वाज ब्राह्मणको कथामा “ब्राह्मणहरू पनि खेतको काम गर्थे” भन्ने कुरा उल्लेख छ । खाद-मलको लागि पशुपाल गर्दा गाई-भैसीबाट धेरै दूध उत्पादन गरी घ्यू बनाउन थाले । अनि उनीहरू ग्राहककहाँ गएर आफ्ना उत्पादन बेच्न थाले । पछि ब्राह्मण नै वैश्य बने । पालि साहित्य अनुसार, यज्ञमा गाई बली दिन्थे । धर्मको नाउँमा हिंसा गर्दथे । हुनत, आजसम्म पनि हामीकहाँ दशैँमा धर्मको नाउँमा प्राणी हिंसा गरेर बली चढाइन्छन् ।

ब्राह्मणहरू पछि गएर राज्य सत्तामा पुगे । भारतमा र हाम्रो देश नेपालको राज्य सत्तामा ब्राह्मणहरूको प्रमुख हात रहिआएको छ । अब ब्राह्मण-क्षेत्री बन्न पुगे ।

हाम्रै लुम्बिनीमा जन्मनुभएका सिद्धार्थ गौतमले बैदिक समाजको विकृत देखेर वाक्क भै समाजलाई सुधार गर्न नै राज्यसत्ता त्याग गर्नुभयो । यसपछि मानव जीवन सुरधार गर्ने र शान्तिमा आधारित आर्यअष्टांगिक मार्गको ज्ञान लाभ गर्नुभई तत्कालीन जनमानसमा सांस्कृतिक क्रान्तिको शुरूवात गर्नुभयो । मिथ्या दृष्टिबाट दुःख नाश हुँदैन, अशान्ति भइँनै रहन्छ । सम्यक दृष्टि हुनुपऱ्यो अर्थात् ठीक समझदारी चाहियो । जन्मले कोही पनि ब्राह्मण हुँदैन, जन्मले कोही पनि नीच हुँदैन । आफ्नो कामले नै मानिस ब्राह्मण नीच हुन्छ भनी बुद्धले शिक्षा प्रचार गर्नुभयो ।

भगवान बुद्धले भिक्षु संघ र भिक्षुणी संघको स्थापना गर्नुभई आफ्नो संघमा च्यामे, हजाम, कसाई आदि जातिलाई भिक्षु भिक्षुणी बनाउनु अनुमति दिनुभयो । पालि साहित्य थेरगाथा र थेरीगाथामा दलित जाति सोपाक, सुनीत र उपाली भिक्षु बनेर जीवन मुक्त भएको यसको ज्वलन्त उदाहरण हो । वास्तवमा चित्त शुद्ध भए मात्र मुक्ति पाइन्छ । यज्ञ, होम र कर्मकाण्डले मुक्ति पाउन सकिँदैन भनेर भगवान बुद्धले सांस्कृतिक क्रान्तिमा आवाज बुलन्द गर्नुभएको थियो । ■

गल्ती महसुस गर्ने कि नगर्ने ?

गौतम बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरेको बीस वर्षसम्म भिक्षुसंघ बीच विकृति उत्पन्न भएको थिएन । त्यसपछि बुद्ध प्रमुख भिक्षुसंघलाई अप्रत्याशित रूपमा लाभ, सत्कार र सम्मान गरिन थालियो । शुरू शुरूमा वैराग्य भएर मानिसहरू भिक्षु बन्न आउँथे । पछि हुँदा हुँदै लाभ, सत्कार र सुविधामुखी र उपभोक्तावादी बनी भिक्षु बन्नेहरूको संख्या बढ्न थाल्यो । भिक्षुहरू अल्पेक्ष हुनु पर्नेमा महत्वाकांक्षी हुन पुगे । अनुशासित हुनु पर्नेमा (आचार संहितालाई वास्ता नगरी) स्वेच्छाचारी हुन पुगे । सेवक हुनु पर्नेमा मालिक र मठाधीश हुन पुगे । सत्यवादी हुनु पर्नेमा झूठो र चुक्लि गर्ने हुन थाले । मैत्री चित्त हुनु पर्नेमा इर्ष्या र क्रोध गर्न थाले । यो बुद्धको पालामा नै शुरू भएको कुरा हो ।

यस्तो अवस्था भएपछि बुद्ध स्वयंले भिक्षु संघलाई अनुशासित गर्न अनुस्साहित हुन पुगे ।

एक दिन भद्रालि भिक्षुले सोध्नुभयो— भन्ते (स्वामी) तपाईंले कसै कसैलाई सानो गल्ती गरेका भिक्षुलाई पनि अनुशासनको उपदेश दिएर तालिम गर्नुहुन्छ ? कसै कसैलाई त्यस्तो सम्झाई बुझाई अनुशासित गर्नु हुन्न ! किन ?

बुद्धले भन्नुभयो— अनुशासित, विनीत र श्रद्धाले भिक्षु बन्न आएकाहरूलाई सम्मान गर्छु तर अटेरी र भिचाहाहरूलाई म सम्झाउने र उपदेश दिने काम गर्दिन । (भहालि सूत्र माज्झिम निकाय)

त्यसपछि गौतम बुद्धले भिक्षुहरूलाई अनुशासित र तालिम दिने कामको जिम्मा आफ्ना प्रमुख शिष्य सारिपुत्र र मैदगल्यायन महास्थविरहरूलाई दिनुभयो । अनि एक दिन सारिपुत्र महास्थविरले भिक्षु संघमा सबैलाई जम्मा गरी धर्मको उपदेश दिँदै भन्नुभयो— भिक्षुहरू यो संसारमा चार प्रकारका व्यक्तिहरू छन्—

- (१) ल्केश अर्थात् गल्ती र भुल महसुस नगर्ने,
- (२) आफूमा गल्ती र कमजोरी छ भन्ने कुराको महसुस गर्ने ।
- (३) गल्ती गरेर पनि गल्ती थाहा नपाउने व्यक्ति ।
- (४) गल्ती र कमजोरी छैन भन्ने थाहा भएको व्यक्ति ।

यी चार जनामध्ये १ र ३ नम्बरका गल्ती हुँदा महसुस नगर्ने, गल्ती गरेर पनि आफूले गल्ती गरेको थाहा नपाउने यी दुई थरिका व्यक्ति नीच र हीन हुन् । अर्थात् निम्नस्तरका मानिसहरू हुन् । २ नम्बर र ४ नम्बरका गल्ती हुँदा गल्ती र भुल भएको छ भन्ने महसुस गर्ने र थाहा हुने व्यक्ति र गल्ती छैन भने छैन भनी महसुस गर्ने यी दुई थरी व्यक्ति उच्चस्तरका र प्रशंसनीय हुन् ।

यी उपदेश सुनिरहेका भिक्षुहरूले कुरा बुझ्न सकेनन् । यो कुरा थाहा पाएर मौदगल्यायन महास्थविरले बीचमै प्रश्न गर्नुभयो— सारिपुत्र भन्ते, क्लेश र गल्ती भएका दुई जनामध्ये एक जना नीच र अर्का उत्तम हुने र गल्ती र भूल नभएका दुई जनामध्ये एक जना नीच र एक जना उत्तम यो कसरी हुने ? अलि स्पष्ट पार्नुहुन्छ कि ?

त्यसो भए राम्रोसंग ध्यान दिएर सुन्नुस् भनेर सारिपुत्रले स्पष्टीकरण दिए— क्लेश अर्थात् गल्ती र कमजोरी हुँदा छ भन्ने गल्ती नहुँदा छैन भन्ने कुरा थाहा भएन भने उनीहरू एक पछि अर्को गल्ती गर्दै जान्छन् । गल्ती गरेको थाहा नपाउने व्यक्तिमा नभएको अहंकार, महत्वाकांक्षी स्वभाव उत्पन्न हुनसक्छ ।

मौदगल्यायन महास्थविरले प्रार्थना गर्नुभयो— अरू पनि केही उदाहरण दिई व्याख्या गर्नुहुन्छ कि ?

सारिपुत्र महास्थविरले उदाहरण दिनु हुँदै भन्नुभयो— पसलबाट एउटा पुरानो र नयाँ भाँडो किनेर ल्याइएको छ । ती दुइटै भाँडो प्रयोगमा नल्याइकन धूलो र फोहर ठाउँमा लुकाई राख्यो भने के हुन्छ ? त्यो पुरानो भाँडो झन् पुरानो र खिया लागेर काम नलाग्ने हुन्छ । नयाँ भाँडो पनि प्रयोग नगरेर त्यसै राखेमा भने त्यो पनि धूलो परेर अपवित्र र

फोहोर हुन्छ । त्यस्तै माथि उल्लेख गरेका दुई जनामध्ये गल्ती भएको फेरि फेरि गर्न सक्छ र गल्ती गरेको थाहा नपाउने व्यक्तिले पनि फेरि गल्ती गर्नसक्छ ।

गल्ती भएको व्यक्तिले गल्ती भएको थाहा पायो भने त्यसले गरेको गल्ती र कमजोरीलाई इर्ष्या, डाहा र महत्वाकांक्षालाई दवाई दिन्छ र गल्ती छैन भन्ने थाहा भएको खण्डमा पछि पनि उसले गल्ती काम गर्दैन ।

पुरानो भाँडो र नया' भाँडोलाई दिनका दिन सफा गरी खरानी र साबुनले माझेर पखालेर प्रयोगमा ल्यायो भने सधैं चम्किरहन्छ । यी कुरा सुनी अटेरी र महत्वाकांक्षी भिक्षुरूले शिक्षा लिई अनुशासित र सदाचारी बने । यसबाट हामीले गल्ती भन्ने कुरा जोसुकैबाट हुनसक्छ तर त्यसलाई महसुस गरेर गल्ती दोहोरिन दिनुहुँदैन । गल्ती दोहऱ्याउँदै गयो भने त्यसले आफैँलाई नोक्सान गर्छ भन्ने शिक्षा दिन्छ ।

कडा रोग, सजिलो उपचार

बुद्धको अनुभव र भनाईअनुसार मन नै मुख्य कुरा हो किनकि जुनसुकै अवस्थामा वा कुरा पहिले मनमा उत्पन्न हुन्छ । मन शुद्ध भई चिन्ताबाट मुक्त भएमा निरोगी जीवन बिताउन सकिन्छ । संसारमा जति पनि रोगहरू छन्, तीमध्ये ९० प्रतिशत रोगहरू मनबाट हुने कुरा वर्तमान वैद्य (डाक्टर) हरूले स्वीकार गरेका छन् । विशेष रूपले रक्तचाप र मधुमेह जस्ता रोगहरू मनको पीरबाट नै हुन्छन् ।

शारीरिक रोगलाई निकोपार्न औषधि छ तर मानसिक रोगको लागि औषधि छैन । मानसिक रोगलाई निको पार्न सक्ने एउटै कुरा मनले नै हो । एकजना यूरोपीय महाशयलाई पेटको रोगले सतायो । र उनले धेरै डाक्टरहरूबाट जाँच गराए । डाक्टरहरूको कुराले सन्तोष नभई अरू वैद्यकहाँ पनि गए । एकजना डाक्टरले उनको रोगलाई चिनेर “औषधि” दिए । त्यो एकैमात्र औषधिले उनको रोग निको भयो । त्यो औषधि अरू केही नभएर अलिकति रङ्ग मिसाएको चिसो पानी मात्र थियो । उनको रोग मानसिक रोग थियो । अर्थात् मनले नै जन्माएको रोग थियो । मनले नै विचार गरेर मनको रोग निको पारिदिए ।

जोन रोक फेलर अमेरिकाका विश्वप्रशिद्ध एक धनी महाजन हुन् । उनको एक दिनको आमदानी पाँचलाख हुन्छ । यति विशाल धन भएका धनीको मन बिग्रेकोले उनीमाथि विपत्ति आइपऱ्यो । उनले एकदिन धेरै मालसामान राखेर एउटा जहाज सामुद्रिक मार्गबाट विदेशमा पठाए ।

त्यो जहाज समुद्रको बीचमा पुग्नासाथ ठूलो तूफानमा फस्यो । जहाजलाई भने केही नोक्सान भएको थिएन । जहाजलाई क्षति भयो कि भनी उनी चिन्ताग्रस्त भए । आत्तिन लागे । त्यही चिन्ता र पीरले उनलाई एक अपूर्व रोगले सतायो । खान मन लागेन । निद्रा लागेन । उनको टाउको सम्पूर्ण पाकेर झर्न थाल्यो । अनि उनले घोषणा गरे— “यदि कुनै

बैद्यले मेरो घरमा काम गर्ने नोकरले खाने खानाको आधाजति पनि खाने रूचि बढाउनसक्यो भने मेरो सारा सम्पत्तिको आधा भाग उसैलाई दिनेछु ।”

त्यसताका रोक फेलर महाशय ५३ वर्षका थिए । भाग्यवश उसकहाँ एकजना अनुभवी मनोवैज्ञानिक बैद्य आइपुगे । बैद्यले उनको रोग शारीरिक नभई मानसिक भएको थाहापाई उचित उपदेश दिए । उपदेशानुरूपको आचारण गरी ५३ वर्षमा मर्न लागेको मान्छेको आयु बढेर ९८ वर्षसम्म पुग्यो । ती अनुभवी मनोवैज्ञानिक डाक्टरले दिएको अर्ति के थियो ? त्यो जान्नलायक छ ।

अतीतं नानुसोचन्ति— नप्प जप्पन्ति अनागतं ।

पच्चुप्पन्नेन यापेन्ति— तेन वण्णो पसीदति ।

अर्थ— बितिसकेको कुरामा शोक नगर्नु । भविष्यको लागि आशा नगर्नु । वर्तमान अवस्थामा सन्तुष्ट भई प्रशन्नतापूर्वक जीवित हुनु उत्तम छ, अनि सुख पाउँछ । स्मरण रहोस्, यो बुद्ध वचन हो ।

हामी सबै प्रशन्न भई जीवित हुन चाहन्छौं । तर चाहेबमोजिम सुख पाइदैन । त्यसका मुख्य कारण दुईटा छन्— (क) अतीतबारे शोक गर्नु (ख) भविष्यको बारे चिन्ता गर्नु ।

कुनै कुनै व्यक्ति अतीतको चिन्ता र शोक गर्छन् त अरू भविष्यको बारेमा प्रार्थना गर्दै समय बिताउँछन् । तर वर्तमान अवस्थालाई बुझ्ने थोरै मात्र छन् । बुद्धको भनाईअनुसार, वर्तमान अवस्थालाई बुझेर र अग्लो पार्नुमै जाति छ, बेश हुन्छ ।

हामी सबैबाट गल्ती हुनसक्छ । त्यो भइसकेको गल्तीमा पश्चात्ताप गर्नु त्यसको सही उपचार होइन । सन्तापले हाम्रो अमूल्य समय बर्बाद मात्र हुनजान्छ । त्यति मात्र नभई चित्तलाई पीडा र कष्ट पनि पुऱ्याउँछ । गर्नुपर्ने उपाय त फेरि त्यस्तो खालको गल्ती नदोहऱ्याउनु नै हो ।

भविष्यको बारेमा आशा गर्नु त्यति हानीकारक नभए तापनि त्यसैको भरोशामा बस्नु व्यर्थ हो । भविष्यको विश्वास लिन सकिँदैन ।

वर्तमान अवस्थामा राम्रो भएको र उत्साही रहेको खण्डमा उज्ज्वल भविष्य अवश्यम्भावी छ ।

वर्तमानप्रति भने हामीले अवश्य विश्वास लिनसक्छौं । आफ्नो हातमा भएको अवस्था यही वर्तमान नै हो । अतः वर्तमान अवस्थामा राम्रोसंग जीवन बिताउन सके अतीत पनि राम्रो हुन्छ, किनकि वर्तमान अवस्थामा नै भोलि-पर्सि अतीत हुनजान्छ । त्यस्तै वर्तमान राम्रो भयो भने भविष्य पनि अवश्य राम्रो हुन्छ, किनकि भविष्यको कारण वर्तमान नै हो । कुनै कारणवश वर्तमान खराब भयो भने अतीत र भविष्य दुवैको अवस्था नराम्रो हुनेछ ।

पश्चात्ताप र महत्वाकांक्षाले चित्तलाई पीडा हुन्छ । वैद्यहरूको विश्वासअनुसार यस्तो किसिमको चिन्ता र पीर नै मानसिक रोगको कारण हो । चित्त खराब भयो भने त्यसबाट शरीरको रगत खराब हुन्छ । अनि अपवित्र रक्तबाट सारा शरीर विषमय बन्छ । यसरी विषको फैलावटबाट निरोगी पनि रोगको शिकार हुनजान्छ । रोगीको अवस्था त झन खराब हुनजान्छ ।

बिरामीलाई जति औषधिको खाँचो छ, त्यति नै चित्तलाई प्रीति र आनन्द पनि आवश्यक छ । चित्त प्रशन्न भएमा शरीरको रगत पनि शुद्ध हुन्छ । अनि मुखमा तेज आउँछ । फलस्वरूप शरीरबाट रोग भागेर जान्छ ।

बर्माको एउटा अर्को घटना प्रस्तुत गर्छु । अतीतका बर्माका बौद्ध राजालाई एउटा असैह्य रोगले सतायो । वैद्यहरूले आशा छाडिदिए । धार्मिक विश्वासअनुसार अन्तिम अवस्थामा भिक्षुहरूलाई निमन्त्रणा दिएर परित्राण पाठ गर्नका निमित्त अनुरोध गरे । परित्राण सूत्र पाठपछि एकजना महास्थविर भिक्षुले केही शब्द भन्नुभयो, “महाराज ! धेरै चिन्ता र काममा व्यस्त हुनुभएका तपाईंलाई आराम लिने मौका मिलेको छ । यो अनित्य संसार हो । वर्तमान समयलाई सदुपयोग गर्नुहोला । राज्यको बारेमा चिन्ता नगर्नु होला । दरबारको पनि चिन्ता नलिनु होला । त्रिरत्नको गुण स्मरण र मैत्री करुणापूर्वक समय बिताउनु होला । प्रशन्न

भई बस्नु होला ।” राजाले त्यसै अनुसार समयलाई सदुपयोग गरी काम गरे । आश्चर्य के भने राजाको अनुहारमा प्रकाशमय र उज्यालो हुन थाल्यो । राजाको हँसिलो मुख देखेर बैद्यहरूले फेरि औषधि दिन थाले । केही दिनभित्र राजाले पूर्ण स्वास्थ्य लाभ गरे । यी घटनाहरूबाट यही स्पष्ट हुन आउँछ कि बिरामीहरू सधैं प्रशन्न मुद्रामा बस्नु लाभदायक छ । यस्तै स्वास्थ्य लाभार्थ काम लाग्ने केही घटनात्मक कुराहरू प्रस्तुत गर्नु उपयोगी होला भन्ने ठान्दछु ।

श्रीलंकामा एउटा अमूल्य उक्तिको प्रचलन छ, “नरिसाउनु, रिसायो भने छिट्टै बुढो हुन्छ ।” कुनै व्यक्तिलाई रिस उठ्यो भने उसको शरीरको गतिविधि नै बदलिन्छ । आँखा रातो हुन्छ । मुख कालो हुन्छ । शरीर काम्न थाल्छ । यसको कारण चित्त र शरीरको रगतको बीच धेरै सम्बन्ध छ । रिस आउनासाथै चित्त कलुषित हुन्छ, रगत अपवित्र हुन्छ । अनि सारा अङ्ग-प्रत्यङ्गसमेत खराब पारी शरीर रोगको घर बन्न पुग्छ ।

Dhamma.Digital

नेपाली भाषा

(१) नेपाल चीन मैत्री	(१२) बौद्ध जगतमा स्वास्थ्य सेवा
(२) मैले बुझेको बुद्ध धर्म	(१३) निरोगी
(३) बौद्ध दर्शन	(१४) बौद्ध नैतिक शिक्षा भाग-१
(४) नारी हृदय	(१५) बुद्ध र बुद्ध धर्मको ...
(५) बुद्धको व्यवहारिक धर्म	(१६) बौद्ध ज्ञान
(६) पञ्चशील	(१७) धर्म चिन्तन
(७) शान्ति	(१८) सम्यक शिक्षा भाग-१
(८) बौद्ध ध्यान	(१९) आर्यसंस्कृति
(९) पेकिङ्ग स्वास्थ्य निवास	(२०) आर्य शील र आर्य मार्ग
(१०) बौद्ध संस्कार	(२१) सम्यक शिक्षा भाग-२
(११) बुद्धको विचारधारा	

लेखकको छापीसकेको अरू पुस्तकहरू

(लेखकया छापे जुइ धुंकुगु मेमेगु सफूत)

नेपाल भाषा

(१) गौतम बुद्ध	(३०) ईर्ष्या व शंका
(२) बुद्धया अर्थनीति (संयुक्त)	(३१) चरित्र पुचः भाग-१, २
(३) तथागत हृदय	(३३) योगिया चिठी
(४) त्याग	(३४) पालि प्रवेश भाग-१, २
(५) दश संयोजन	(३६) धर्म मसीनि
(६) भिक्षुया पत्र भाग-१, २	(३७) सर्वज्ञ भाग-१, २
(८) पेकिङ्ग स्वास्थ्य निवास	(३९) दुःख मदैगु लैपु
(९) बौद्ध शिक्षा	(४०) शिक्षा भाग-१, २, ३, ४
(१०) न्हापां याम्ह गुरु सु ?	(४४) दान
(११) माँ-बौ लुमन	(४५) चमत्कार
(१२) हृदय परिवर्तन	(४६) बुद्धया व्यवहारिक पक्ष धर्म
(१३) बौद्ध ध्यान भाग-१, २	(४७) व्यवहारिक प्रज्ञा
(१५) बाखँ भाग-१, २, ३, ४, ५, ६	(४८) दीर्घायु जुइमा
(२१) भिक्षु जीवन	(४९) ज्ञानमार्ग भाग-१, २
(२२) भिम्ह मचा	(५१) बौद्ध नैतिक शिक्षा
(२३) बाखँया फल भाग-१, २	(५२) झि गू बन्धन
(२५) धम्मचक्कप्पत्तन सुत्त	(५३) मनू ह्मसीकेगु गय्
(२६) क्षान्ति व मैत्री	(५४) संस्कृति
(२७) बोधिसत्व	(५५) बुद्धया करुणा व ब्रह्मदण्ड
(२८) मूर्खम्ह पासा मज्जु	(५६) धर्मया ज्ञान
(२९) श्रमण नारद	(५७) कर्म व कर्मफल